ПЕРЕКЛАД — ВАСИЛЬ КАРХУТ

I

Ця історія не є фантастична; вона тільки дещо романтична. Коли наше оповідання видається неправдоподібне сьогодні, то воно може бути правдиве завтра завдяки науковим здобуткам майбутнього. Тоді ніхто не назве нашої історії легендою. Зрештою, тепер не повстають уже легенди ані в Британії, країні сміливих зайдиголов, ані у Шотландії — землі карликів і гномів, ані в Норвегії — батьківщині азів, ельфів, сильфів і валькірій, ані навіть там, де могутні Карпати творять таке природне тло для всяких фантастичних з’яв. Все ж у тій країні найбільше поширені перекази давніх віків.

Одного року двадцять дев’ятого травня пас вівчар вівці на зеленій полонині. Під полониною шумів ліс, а за лісом простяглися селянські поля. На самій полонині не було ані одної деревини й зимою гуляв тут північно-західній вітер та голив високорівню, мов бритвою. У селі говорили, що це гора голить бороду, і справді воно так виглядало.

Цей вівчар не мав у собі нічого аркадійського; внизу, біля його ніг, обутих у полатані постоли, шуміла гірська річка Волоська Сіль. Федь Федорчак з Версту, так звався наш герой, що жив зі своєю маржиною на краю села, в загороді, подібній до купини кертовиння.

Лежав на жмінці сіна і дрімав одним оком, бо другим пазив за вівцями. Курив коротку люльку й час до часу посвистував на собак або гукав на вівці, а відгомін нісся горами.

Була четверта година пополудня. Сонце схилялося за гори. На сході затягнулися верхи мрякою й тільки від південного заходу продиралося крізь мряку сонячне проміння.

Ця закарпатська околиця Залісся належала до Кольошварської округи.

Залісся — це найбільш висунена на полудень частина австрійського цісарства, по-мадярськи "Ердей", тобто "країна лісів". Вона межує від півночі з Угорщиною, на полудні з Волощиною, а на заході з Молдавією, і має 60 000 квадратних км, себто б міліонів гектарів землі. Зі своїми зеленими полонинами, розкішними долинами, гордими верхами та химерними проваллями, це наче друга Швейцарія, але наполовину більша, хоч не так густо заселена. Тут випливають ті численні гірські потоки й річки, що несуть свої води до Тиси та синього Дунаю, де Залізні Ворота замикають гори Балкану на границі Угорщини та турецького цісарства.

Залісся — це колишня країна даків, завойована Трояном в першому столітті по Христі. Свобода, що її заживав цей край під Заполією, тривала аж до 1699 р., коли то Леопольд I приєднав Залісся до Австрії. Але які б там у ній не були політичні відносини, вона стала захистом для всяких рас і народів: румунів, волохів, мадярів, циганів, секлерів молдавського походження, слов’ян, а навіть помадярщених саксонців.

До якої національності належав Федь Федорчак? Чи був він нащадком старовинних даків? На це питання важко було б відповісти, побачивши його довге розкуйовджене волосся, замащене обличчя, велику бороду, настовбурчені руді брови, та ні то зелені ні то сині очі під важкими повіками. Те, що він мав шістдесят п’ять літ, було неважко пізнати. Але він був іще сильний, високий та сухий і держався ще просто, під своєю витертою кожушиною; не один маляр малював би його дуже радо, коли він стояв опертий на костурі, з лицем старого крука під високим солом’яним брилем, сірий і непорушний, мов скеля.

У хвилині, коли від заходу продиралося проваллям проміння сонця, Федь обернувся, прислонив рукою очі й глянув уважно перед себе.

У віддалі доброї милі замаячіли невиразні обриси старовинного замку, положеного на сідлі гори Вулькан.

Враз він похитав головою і заговорив голосно:

— Старий замку!... Старий замку!... Не довго тобі вже стояти на цій горі! Ще три роки, бо твій бук має вже лиш три гіляки.

Той височезний бук чорнів у віддалі, мов вирізаний з паперу, але не кожний побачив би його з такої віддалі, як Федь.

— Так, — повторив він, — три гіляки... Ще вчора була четверта, але сьогодні вночі відламалася... Залишився тільки пень з того боку. Можу добре почислити, є їх тільки три... Тільки три, старий замку!... Тільки три!...

Федь, як і всі карпатські чабани, був задумливий і любив помріяти. Ці чабани вдивляються в небо, читають з зір, розмовляють з ними, хоч по правді це люди прості та неосвічені. Люди приписують їм надприродні сили і кажуть, що вони знаються на чарах і вміють кидати вроки на людей і худобу. Такі пастухи продають чар-зілля, люби-мене, знають ліки та всесильні заклини. Чи ж не бувало вже так, що коли такий вівчар кинув каменем на чиюсь межу, то поле переставало родити, або як глянув лівим оком на чиїсь вівці, то в череді приходили на світ тільки неживі ягнята?

Такі й тим подібні повір’я водилися по всіх краях від давніх давен. Навіть у більш освічених селах не пройшов ніхто біля такого чабана, щоб не поздоровити його ввічливо і першим не заговорити до нього. Люди вірили, що таке ввічливе поздоровлення захистить їх перед не одним лихом, а в мешканців Залісся вросла ця віра куди глибше.

І Федя Федорчука вважали за чарівника; вірили, що він має силу викликати духів; говорили, що до нього збираються лісовики й мавки, а

декотрі навіть божилися, що бачили, як він темною ніччю, коли місяць зайшов, розмовляв з вовкулаками.

Федь не заперечував тих пліток і користав деколи з них. Але насправді він був так само побожний, як і інші в селі і не вірив нітрохи в свої надприродні сили, що про них у селі оповідали чуда-дива.

І тепер хоч побачив,що старий бук втратив цієї ночі четверту гіляку, не спішився зовсім занести цю новину в село.

Зібравши поволі свою череду, перейшов березовий лісок і почав сходити дорогою до села. Його собаки бігли коло стада. Це були два кудлаті, люті вівчурі, що від них можна було скоріше сподіватися, що поз’їдають ягнята, ніж що їх припильнують. Разом з ягнятами була в Федя яка сотня овець. Було тут з тузин ягнят, що ще не мали року; решта то були три— й чотиролітки.

Його стадо належало до війта з Версту, Кольца. Кольц мав найбільшу вівчарню в цілій околиці і був дуже задоволений, що Федь у нього вівчарив, бо ніхто не вмів так, як він, ходити біля овець, і ніхто так не розумівся на овечих недугах та не вмів так добре лікувати овечої мотилиці.

Стадо бігло, блеючи, а попереду йшов найбільший баран з дзвінком на шиї.

Зійшовши з гори, вийшов Федь зі своїм стадом на стежку що вела крізь поля, засаджені високою кукурудзою. Далі стежка повертала вбік і йшла попри сосновий ліс. Між великими соснами та ялицями було вже темно. Внизу пінилася по камінню бистра річка;запізнені робітники пускали по ній останні ковбки дерева.

Вівці й пси зійшли очеретом до берега і зачали пити криштальну воду.

Село Верст було вже недалеко, треба було лиш перейти ще загайних, що простягався аж до гори Вулькану, а далі на схилах гір Плази розкинулося село.

В цю пору не було вже нікого на полі й нікому було поздоровити Федя, як це було в звичаю. Стадо розбіглося, й саме тоді, коли він почав його зганяти докупи, побачив на закруті ріки, на яких п’ятдесят кроків перед собою, якогось чоловіка.

— Гей, хто там? — закликав.

Це був один з тих мандрівних торговців, що швендяються скрізь зі своїм крамом. Можна їх зустріти по містечках, по селах і на найбільш відлюдних шляхах. Порозумітися з ними легко, бо вони говорять всякими мовами. Чи цей був з Італії, Німеччини чи Волощини? — ніхто того не міг знати, видно було тільки, що це жид, високий, худий, з закарлюченим носом, рідкою борідкою та живими очима.

Він продавав окуляри, годинники, термометри, барометри й інші метри. Те, що не вміщалося в його наплечнику, завісив на шлийках та ремені від штанів й виглядав, мов мандрівна крамничка.

Видно, що жид трохи злякався вівчаря й тому не поздоровив його перший. Щойно, коли Федь закликав його, він підійшов ближче й мішаючи румунську та слов’янську мови, заговорив:

— Здорові були, що чувати?

— Дякую, як звичайно.

— Погода нині була гарна, дякувати Богу.

— Але завтра буде дощ.

— Що кажете? Дощ? — закликав жид. — Хіба ж у вашому краю паде дощ, коли нема хмар?

— Вночі надтягнуть хмари... ось, відтам... о, з тої сторони.

— По чім ви це пізнаєте?

— По вовні овець, що суха й настовбурчилася, мов віхоть.

— О, то зле для тих, що мандрують.

— Але тим ліпше буде тим, що сидять у хаті.

— Маєте свою хату?

— Ні.

— А ви жонаті?

— Ні.

Тепер почав випитувати Федь, бо така вже в селі була звичка, що кожного стрічного треба випитати.

— Відки йдете?

— З Германштату.

Германштат — це одно з найбільших міст Залісся. Перейшовши його, входимо вже в долину Угорської Солі, що пливе аж до замку Петрошень.

— А куди Бог провадить?

— До Кольошвару.

Щоб дійти до Кольошвару, треба зійти в долину ріки Марош; потім перейти Карльсбург і податися в Бігарські гори. Це була дорога більш двадцяти миль.

Вівчар поглянув на крам жида з цікавістю, хоч, по правді, не було там ані одної порядної речі, але для Федя було це все нове й цікаве, він не знав, до чого служать усі ті рурки та годинники. Тим часом жид почав хвалитися, що він представник фірми "Сатурн і Спілка" та що його товар славний на весь світ.

— Чуєте, — відізвався Федь, витягаючи руку, — що це за калатала теліпаються на вашому ремені, мов пальці мерця?

— О, це дуже й дуже пожиточна річ. Вона всім потрібна, — відповів жид.

— Всім? — здивувався Федь. — Навіть і вівчарям?

— Навіть і вівчарям.

— А це що? — спитав знову Федь.

— Котре? Це? — заговорив жид, показуючи Федеві термометр. — Це покаже вам, коли є зимно, а коли гарячо.

— О, мої любі, я це сам найліпше знаю, пріючи під кожухом, або дзвонячи зубами в сірачині.

Видно було наглядно, як мало досі цікавився Федь науковими винаходами.

— А це що за дивний годинник? — спитав за хвилину знову, показуючи пальцем на барометр.

— Це не годинник, це такий прилад, що показук, яка буде погода, чи буде дощ, чи гарно...

— Справді?...

— Справді.

— А йдіть з тим! Я не купив би того, хоч би це коштувало лише один крейцар. Чи. ж я не знаю, яка буде погода вже на добу наперед, як лише гляну на верхи? Подивіться, ось ті хмарки там коло сонця, це дощ на завтра.

І справді, Федь, великий знавець хмар і верхів, не потребував барометра.

— То, може, купите годинник? — питав далі продавець.

— Годинник? Я маю годинник на небі. Сам ходить і не треба його накручувати. Послухайте лиш, любі: коли він стане над оцією горою, то це полуднє, а коли дійде до цього провалля, то це шоста вечором.

— Ах, — бідкався жид, — коли б я мав лише таких покупців, як ви, то я умер би з голоду. Направду нічого вам не потрібно?

— Нічого.

І вівчар, піднявши костур, хотів уже йти. Враз побачив ще щось на шлийці жида і спитав:

— А до чого здалася ця рура?

— Це не рура.

— А що?

— Це люнета, — відповів жид. — Вона побільшує предмети п’ять до шість разів, або їх приближує до вас, що на одно виходить.

Зацікавлений Федь взяв люнету в руку й приглядався їй уважно. Поглянув на шкло, обернув її кілька разів і розкрутив.

Вкінці спитав:

— Люнета?

— Так. Ще й яка знаменита. Крізь неї будете бачити далекі предмети, мов на долоні.

— О, я й так добре бачу. Коли повітря чисте, то порахую всі скелі на обрію й бачу найменше деревце на Вулькані.

— Що кажете?

— Те, що чуєте. Це роса скріплює так мої очі, бо сплю під голим небом.

— Що... роса? Вона може хіба пошкодити на очі.

— Але не вівчарські...

— Вірю, що маєте добрий зір, але крізь мою люнету видно ще дальше, як найкращими очима, — говорив жид, прикладаючи люнету до очей.

— І справді видно щось крізь цю цівку?

— Певно, що видно. Попробуйте!

— Хто? Я?

— Так.

— А це нічого не коштує?

— Нічого! Хіба що захочете мати цю люнету.

Заспокоєний Федь узяв люнету й, прищуривши ліве око, приклав її до правого.

Спершу подивився на гору Вулькан, потім повернув люнету в сторону Плазів, вкінці зупинився на селі Верст.

— Так. Справді краще видмо... Бачу дорогу в селі... Пізнаю людей... О, лісничий вертається з лісу з рушницею на рамені...

— Я ж казав вам! — завважив жид.

— Так... так... ваша правда. Лісничого виразно бачу. Але що це за дівчина в червоній спідниці, що вийшла з хати Кольца йому назустріч?

— Дивіться добре, а зараз пізнаєте...

— О, справді!... це ж Марійка... .гарна Марійка!... Ах, ті дівчата, ті дівчата!... Цим разом не зможе вже казати мені, що ні, бо я сам бачив крізь оцю руру, що вона до лісничого виходить.

— Ну, що тепер скажете на цей струмент?

— Нічого собі!...

— Не казав я вам? — говорив жид. — Але дивіться на дальші предмети. О, гляньте сюди...

— А не буде мені це більше коштувати?

— Ні. Зовсім ні.

— Ну, гаразд! Погляну тепер на Угорську Сіль. О, вже бачу дзвіницю в Лівадзель... Хрест на ній має тільки одно рам^я... А там у долині видно дзвіницю Петрошень... і когутика на ній!... А внизу, поміж деревами, це, певно, вежа Петрила. Але, скажіть, не буде це мені дорожнє коштувати?

— Ні.

Федь звернув люнету на високорівню Оргаль, а потім на вкриті лісом гори Плази й враз його шкло схопило обриси замку.

— Так! — закликав він. — Четверта гіляка відламалася... Я добре перше бачив!... І ніхто не піде за нею, щоб запалити нею святойванський огонь... Ні, ніхто... я також ні!... Бо можна би втратити тіло й душу... Але не журіться!... Там найдеться вже такий, що запалить нею свій огонь... Це сам чорт з пекла!

Можливо, що продавець хотів запитатися, про що вівчар говорить, але Федь не дав йому прийти до слова й говорив далі, хвилюючись:

— Що це за мряка, мов дим підіймається над замком?.. Але це неможливе! Від довгих, довгих літ ніхто вже там не палить?

— Коли бачите дим, то це таки дим.

— Ні, ні! То певно шкло у вашому струменті нечисте.

Федь протер шкло люнети рукавом сорочки й приложив її знову до ока.

Це був справді дим, що виходив з коминів замку й підіймався вгору.

Федь не говорив нічого. Ціла його увага була звернена на замок, що виразно зарисовувався на високорівні Оргаль.

Враз він відложив люнету й, сягаючи рукою в бесаги, запитав:

— Скільки коштує ця ваша рура?

— Півтора ринського, — відповів жид.

Коли б Федь поторгувався, дістав би її за ринського. Але вівчар не думав тепер про гроші; понишпорив у бесагах і витяг гроші.

— Ви для себе купуєте цю люнету? — спитав жид.

— Ні, для війта Кольца, що в нього служу.

— То він зверне вам гроші.

— Певно, два ринських...

— Як то, чому два?...

— Е, не маю коли з вами розбалакуватися. Бувайте здорові!

— Добраніч, — відповів жид.

Федь свиснув на собак й пішов за чередою.

Жид дивився вслід за ним хвилину, похитав головою й сказав сам до себе:

— А то дурень з мене! Він був би заплатив за люнету куди більше...

Упорядкував свій крам і пустився правим берегом Солі до Кольошвару.

II

Здалека нема ріжниці поміж природними скелями і камінними творами людської руки. Одні, як і другі, мають цю саму розбіжність ліній, ті самі зариси і цю саму сіру барву на своїй віковій поволоці.

Так було теж зі старим замком у Карпатах. Він злився зі скелями високорівні Оргаль, де царював високий Вулькан. Інші скелі бовваніли теж здалека, мов замки — важко було впевнятися, котра з них справді скеля, котра замкова башта. Так само добре можна було вважати пошарпаний гребінь верхів оборонним муром замку, як і навпаки. Обриси скель і замкових мурів були однаково пощерблені. Тому багато туристів думало, що замок у Карпатах існує тільки в уяві довколишнього населення.

Найліпше було б іще взяти собі провідника з околиць Вулькану, от хоч би зі села Версту, і піти з ним на високорівню, а з нею і на старий замок.

А все ж легше було б, може, самому найти дорогу до замку, як дістати туди провідника з тих околиць. В тій країні, де перепливають дві Солі, ніхто не повів би туди туриста, хоч би не знати за які гроші, а вже напевне не пішов би з ним до замку.

А ось що можна було побачити крізь люнету, ліпшу від тої, що її купив Федь для свого пана.

Вісімдесят до дев’ятдесят кроків від вершка гори Вулькану сірів грубезний мур з пісковика. Порослий мохом та травою, пристосовувався до нерівностей високорівні, огороджував площу на яких 40 до 50 сажнів. На одному і другому розі площі здіймалися оборонні башти. Біля башти справа ріс славний бук, а над ним видно було гострий дашок башти. В лівій башті містилася сперта на кам’яних стовпах дзвініця, що її розбитий дзвін при сильному вітрі гойдався на великий перестрах довколишнього населення.

Сам замок був покритий плоскою крівлею. Був це міцний будинок з трьома рядами заґратованих вікон. Перший поверх мав терасу, а над нею шляхетський герб, вимальований на заржавілій блясі. Остання буря звернула бляху на південний схід.

Що було всередині замку й чи можна було в ньому мешкати, про це ніхто не знав від давніх, давніх літ. Чутки, що про нього кружляли в околиці, позволили йому краще зберегтися, аніж здавалося. Перекази про духів, що в ньому домували, хоронили його ліпше, ніж оборонні башти, зводжені мости й усяке стрільне приладдя середньовіччя.

Все-таки для туристів чи знавців старовини було б дуже цікаво оглянути той замок. Саме його положення на високорівні Оргаль було дуже привабливе, а з плоскої крівлі башти видно було цілу околицю. З одного боку химерно помотане пасмо гір, що творить границю Волощини, а з другого — гори Вулькану, одинока вживана дорога поміж сусідуючими округами. Далі в глибині розкинуті гірські сідла, внизу залісені, по боках вкриті зеленню, на вершках голі, а понад ними зрізані вершки Ретязату й Парінгу. За долинами обох Солей станули замки Лівадзель, Льоняй, Петрошень і замок Петрила. А ще далі за долиною Гатсег і рікою Марош маячіли темні грані середущих Заліських Альп.

Давніше було тут велике озеро, що в ньому губилися обі Солі, заки найшли своє річище поміж горами. Тепер стирчать там високі комини, де росли і колись буки, сосни та смереки, а їдкий дим прогнав запах дерев та квітів. В часі, що з нього походить наше оповідання, ті околиці не втратили ще цілком своєї первісної краси.

Замок у Карпатах повстав у XII або XIII столітті. В часах, коли панували господарі або воєводи, укріплювалися церкви, замки, монастирі так само, як містечка та села. Пан-землевласник чи селянин-хлібороб мусів тоді оборонятися проти всяких нападів. Ось чому замок у Карпатах мав такий строгий і неприступний вигляд.

Який будівничий збудував його на тій висоті? Цього не знаємо, як теж і того, чи тим сміливим мистцем не був волох Манолі, що про нього співають у народних піснях, як то він будував славний замок Рудольфа Чорного.

Коли є сумніви щодо будівничого замку, то нема їх щодо його власника. Від непам’ятних часів панами тої округи були князі Горці. Вони брали участь у всіх воєнних змаганнях Волощини, їх ім’я повторюється в усіх оповіданнях та піснях волоської старовини. Гаслом для них була приповідка: "Даю все аж до смерті", й вони справді давали все в боротьбі за свободу. В її обороні проливали кров, що її одідичили по давніх римлянах.

Знаємо, що ця кров і ті жертви злагіднили щонайменше ґніт чужинців над нащадками того хороброго племені. Вони не осягнули політичної самостійності, а три війни їх знищили, але вони не втратили віри в краще майбутнє; вони вірять, що їх народ ніколи не загине...

В половині XIX ст. був останнім паном на замку князь Рудольф. Він уродився таки в замку; замолоду втратив батьків, а потім рік за роком смерть забирала йому по черзі інших свояків; вони відлітали від роду, мов конарі від столітнього бука, що про них довколишнє населення

вміло стільки оповідати. Без родини й без приятелів не міг всидіти молодий князь у гірській глуші, в пустці, що її творила смерть.

Яку мав він вдачу й чим займався? Люди говорили, що він цікавився музикою; пристрасно любив слухати великих співаків. Одного дня він покинув старий замок на старих слуг і пропав. За якийсь час наспіли чутки, що він прогайнував ціле своє велике майно на подорожі по великих столицях Європи, на театри й концерти, на життя перед і поза кулісами першорядних сцен Німеччини, Франції та Італії. Та, скитаючися по чужині, він ніколи не забував свою батьківщину і завсіди леліяв її в свому серці, а коли в краю піднялося протимадярське повстання, він, не гаючись, з’явився в Заліссі.

Повстання не вдалося, й землю, що була власністю нащадків давніх римлян, розділили поміж себе переможці.

Князь Рудольф покинув уже раз на асе свій замок у Карпатах, що здебільша лежав уже в румовищах. Смерть не завагалася забрати по черзі старих слуг князя й замок спорожнів цілком. Князь Рудольф вступив до ватаги Роси Шандора, колишнього опришка, що його боротьба за волю перемінила на народного героя. На щастя, князь Рудольф ще в пору покинув ватагу славного опришка, заки ще ватага дісталася в руки поліції, а Роса Шандор попав до в’язниці з Самош Уйвар.

Між населенням кружляли чутки, буцімто князь згинув у одній сутичці ватаги Роси Шандора з митними урядовцями. Це здавалося тим імовірніше, що князь Рудольф ніколи вже не вернувся до замку.

Замок спорожнілий — замок, де "страшить" — зачарований замок. Буйна уява заміських селян заселила його духами, що кружляють по замку в глуху північ... Подібні вірування про старі замчища живуть і по інших краях Європи, не тільки в Заліссю.

Зрештою, як же таке село, як Верст, не мало вірити в усякі надприродні сили? Воно мало тільки священика і вчителя; один дбав про спасіння душ свої.х громадян, другий вчив їхніх дітей саме тих народних пісень і легенд. Чей же на це були докази, що вовкулаки ходять лісами, а мавки випивають людську кров... що духи приходять вночі на старі румовища й,коли їм не дати їсти та пити, то вони гніваютьс я й можуть мітитися. Якже ж, чи нема русалок та диких баб, що їх треба берегтися, та не слід їх стрічати, головно у вівторок та п’ятницю, погані дні в тижні. Зайдіть тільки глибше в той мрячний, зачарований ліс, чи не чіпиться вас блуд та чи не стрінете там лицарів з такими великими головами, що сягають аж до хмар; або чи не побачите лісового змія, що ловить королівські доньки, але може вхопити й кожну іншу молоду, гарну дівчину. Це були злі духи, а які ж були добрі? Був тільки один. Вуж домашнього огнища, що його тамошній селянин в цей спосіб приєднував собі, що залишав йому щодня мисчину молока.

А замок у Карпатах? Чи не був він саме найдогід-нішим місцем осідку для всіх тих духів і лісовиків? Можливе, що цю самітну високорівню, що на неї можна було дістатися тільки з лівого схилу гори Вулькану, заселяли вовкулаки, мавки, русалки, лісовики та духи предків князів Горців. Одним словом, замок мав погану славу. Ніхто не був би зважився підійти до нього. Страх і жах простирали чорні крила на милі довкола нього. Було небезпечно наблизитися до нього навіть на кілька кілометрів, бо можна було втратити життя на цьому і спасіння душі на тому світі...

Очевидно, все це мусіло б колись таки скінчитися, якби замок зник з поверхні землі. Так упевняла легенда; вона означила навіть час, коли це має статися. Існування замку було зв’язане зі столітнім буком, що ріс на замковім подвір’ю.

Мешканці села, а головно чабан Федь, примітили, що бук тратив кожного року одну гіляку, відколи князь Рудольф покинув замок. Коли князь був востаннє на замку, бук мав іще вісімнадцять гіляк, а тепер мав їх уже тільки три. Кожна гіляка, що всихала й відломлювалася від пня,

приспішувала загибель замку. Як відломиться остання, то провалиться і замок, а тоді даремно будете його шукати на високорівні Оргаль.

Таку легенду створили собі мешканці села. Але чи справді той старий бук тратив кожного року одну гіляку, це не було певне. —Так запевняв усіх Федь; але хто ж ліпше від нього міг про це знати? Він же мав його все на оці, пасучи вівці в долинах Солі. Зрештою, хто посмів би не вірити Федеві, коли від най-біднішого до найбагатшого в селі всі його таки лякалися. Так то Федь виворожив, що замок у Карпатах не постоїть довше, як три роки, бо його опікунчий бук має вже тільки три гіляки.

Федь ішов саме у село, щоб занести туди цю велику новину, коли йому трапилася пригода з люнетою.

Велика новина, справді велика.

Над замком було видно дим... Те, чого Федь не міг доглянути голим оком, побачив крізь люнету. Це не була мряка, це був справжній дим, що піднімався з замкового комина високо аж до хмар... А чей же в замку не було нікого... Від довгих, довгих літ ніхто не переступив порога його брами. Вона, напевно, замкнена, а звисний міст піднятий. Коли ж хтось перебував у замку, то це могли бути тільки духи... Але чи духи палили би в печі... Цікаво, чи цей дим з кухні, чи з кімнат?

Федь наглив своє стадо до поспіху. На його заклик пси зганяли овець докупи та завертали на дорогу, підіймаючи тумани пороху. Почала падати вечірня роса.

Зустрілися з ним селяни, що вертались домів, припізнившися в полі. Поздоровили його ввічливо, але вій ледве відповів їм. Вони цим дуже збентежилися, бо знали, що аби оминути якесь лихо, треба було не лише самому поздоровити вівчаря, але й почути від нього якесь прихильне слово. Але Федь був нині якийсь дивний та задуманий, а насупився так, начеб половину овець з його стада вхопив йому медвідь.

Що за мара! — думали люди, — яку це лиху новину несе Федь у село?

Перший довідався про це війт Кольц. Федь, як тільки його побачив, кликнув здалека:

— Над замком видно дим, ґаздо!

— Що ти верзеш?

— Те, що чуєте.

— Ти здурів?

І справді, сказати, що в тій купі старезного каміння спалахнув огонь, це була така сама нісенітниця, якби хтось сказав, що гора Негой запалилася.

— Кажеш, Федю, що замок горить? — спитав іще раз Кольц.

— Якщо він не горить, то хтось розклав огонь у ньому.

— То, певно, мряка...

— Ні, це дим. Ходіть, погляньте!

Оба пішли на середину дороги, де був горбок, звідки найкраще було видно замок.

Федь подав війтові люнету.

Але війт не знав так само, як ще недавно Федь, до чого здався цей прилад, і спитав:

— Що це?

— Це така машина; я купив її для вас за два ринські, але вона варта чотири.

— У кого?

— В мандрівного жида.

— А що з нею робити?

— Приложіть її до ока, оберніться в сторону замку й погляньте, то будете знати.

Війт зробив так, як Федь йому казав. Довго приглядався замкові.

Так! Це був дим, що виходив з комина башти. Вітер ніс його аж на вершок гори.

— Справді дим, — заговорив війт по хвилині і здивувався.

Під час того підійшла до них Марійка і лісничий. Вони цікаво приглядалися їм з боку вже довший час.

— До чого це служить? — спитав лісничий, беручи до рук люнету.

— Крізь це можна далеко бачити.

— Направду?

— Направду! Крізь цю люнету я бачив з самої полонини, як ви йшли дорогою, а…

Федь не докінчив речення, а Марійка спустила свої гарні очі до землі. Вкінці не було в тому нічого злого, що багацька дівчина вийшла проти свого судженого.

Одно за одним брали люнету і дивилися на замок. Поприходило десяток сусідів і всі оглядали дим.

— Може, грім ударив у башту? — сказав один.

— Або ж гриміло тепер? — спитав війт.

— Де там! Вже тиждень не гриміло, — відповів Федь.

І ті добрі люди були тим так перелякані, начеб їм хтось сказав, що на горі Ретязат створився вулкан і димить...

III

Село Верст таке собі незамітне, що його не найдеш на звичайних картах. Воно й сусіднє село Вулькан, що називається так від гори Вулькану, лежать мальовничо розкинені на склоні гір Плази.

Відколи повстав вугляний басейн, збільшився торговельний рух у містечках Петрошень і Лівадзель, а також і в околиці на кілька миль довкола. Але ані Вулькан, ані Верст не мали з промисловими осередками нічого спільного і залишилися такими самими, як п’ятдесят літ тому та якими будуть ще певно за других п’ятдесят літ.

Поважну частину населення тих сіл творять жандарми, митні урядовці і граничники, додайте до того ще селян, то будете мати чотириста до п’ятсот мешканців Версту.

Село має тільки одну головну вулицю. Ця вулиця веде аж до головного шляху і нею гонять купці воли, вівці, свині та везуть овочі. Деколи заблукається на ній і який подорожній, що не встиг на залізницю до Кольошвару та долини Марош.

Природа вивінувала ті околиці дуже щедро. Поміж горами Бігар, Ретязат і Паріно земля дуже врожайна, а крім того має справжнє багатство копалин: копальні солі в Торзі дають річно більш як 20 міліонів тонн солі; гора Парейд має сод; залізні гути в Тороцьку працюють вже від X ст. Копають там також олово. Далі славні мінеральні води у Вайда Гуняд; копальні вугілля округи Гатшег у Лівадзель і Петрошень, що дають річно 250 міліонів тонн і вкінці копальні золота в Офенбаня біля Топанфальва, де сотні тисяч дуже простеньких млинків перебирає пісок ріки Вереш-Патак і виловлює рік-річно на два міліони ринських того дорогого металу.

Околиці, як бачимо, дуже багаті, а проте населення того краю здебільша вбоге. Правда, Тороцько, Петрошень та інші промислові осередки нагадують вже своїм виглядом дещо європейські промислові міста, мають навіть багато домів з балконами та верандами, але ви даремно шукали б за тими річами в селі Версті або Вулькані.

Село Верст має щонайбільше шістдесят хат, наріз-но розкинених по обох боках вулиці. Хати мають химерні дахи з круглими віконцями. Хата й стайня під одною крівлею, а побіля неї стодола, крита соломою, спереду хати город. Тут та там журавель, а до нього прив’язане відро, дві або три калабані, що під час дощу наповнюються водою, і береги річок, ось і ціле село Верст, збудоване поміж горбами. Але все це свіже й цікаве; квіти цвітуть у городцях і по вікнах хат. Зелень вкриває муровані стіни. Тонке, мов волосся, зілля, мішається зі старим золотом колосся та чіпається пнів тополь, буків, сосон, в’язів і кленів, що ростуть при хатах так високо, як лише можуть. А за тим усім гора за горою і знову гора, аж до синіх верхів, що наче підпирають небо.

В селі, крім тих, що живуть тут з діда-прадіда, є ще кілька циганських родин. В тій окрузі і кількох селах осіли цигани. Вони говорять мовою населення і ходять до церкви. Ті з Версту творять свій окремий гурток і мають свого начальника; поза тим вони пристосувалися до місцевого населення.

Верст і Вулькан мають одного священика; він мешкає у Вулькані, віддаленому від Версту на півмилі.

Культура, наче повітря і вода. Вона проникне скрізь, хоч би через найменшу дірку. Але, на жаль, ніякої дірки не пробито в тій частині південних Карпат, а село Верст було найтемніще в окрузі Кольошвару.

Мало село вчителя і війта, але вчитель не грішив надто великим знанням. Його освіта обмежувалася доволі поверховою грамотністю. Історією, географією чи літературою він не цікавився; зате знав він напам’ять усі народні пісні та легенди. Цього "предмету" вчив він дуже пильно, а що мав теж трохи фантазії, то дехто з його учнів багато на цьому користав.

А війт Кольц? Очевидно, він був найвизначнішою людиною в селі.

Це був п’ятдесяти п’яти— до шестидесятилітній чоловік, низького росту, з рідким, сивим волоссям та ще чорною бородою й більш лагідними, аніж живими очима. Ходив порядно вдягнений, як годиться ґазді. Носив шапку, широкий черес зі спряжковд, сердак без рукавів і короткі широкі штани, впущені в шкіряні чоботи.

Більш ґазда, ніж війт, судив спори між сусідами й завідував громадськими справами, не забуваючи при тому про власну кишеню. Всі купна й продажі приносили йому дохід, не кажучи вже про оплати, що їх складали йому купці, трафіканти чи туристи.

Тому й жити він міг достатньо. Не так як більшість селян, що сиділи по вуха в жидівських кишенях; того хата й грунт були необдовжені. Він не те, що сам не мав довгів, але міг позичати іншим й не дер стільки за проценти, як це робили жиди. Мав кілька полонин для своїх овець, добре управлене поле, а навіть, йдучи за духом часу, плекав’ виноград й тим дуже гордився.

Не треба й казати, що хата Кольца була найкраща з усіх у селі. Збудована з каменя, мала двері поміж третім і четвертим вікнами і стіни, вкриті зеленню. Перед нею росли два височезні буки, а на грядках під ними квіти. За хатою був город і сад. Всередині були дві просторі кімнати, кухня і спальня з гарною обстановок): постіллю, столиками, лавами, стільцями та полицями, де виблискували горшки й миски. Стіни були завішані барвистими веретами, а тяжкі скрині, повні одягів, були накриті тканими, вовняними накривалами. На стінах були розвішані ікони та портрети народних героїв, що між ними був і славний воєвода з XV віку Вайда-Гуняді.

Гарне мешкання, може й завелике для одної особи, але війт Кольц не був самітний. Хоч і був від кільканадцяти літ вдівцем, але мав доньку, гарну Марійку, що її всі знали від Версту до Вулькану, а може, й ще далі. Тепер була це вже двадцятилітня гарна дівчина, з русявими косами та темними очима, люба та привітна. А яка чарівна була вона в своїй біленькій вишиваній сорочці, червоній спідниці та синій запасці, з золотим поясом, що перехоплював її гнучкий стан! Носила маленькі чобітки з жовтої шкіри, а на голові легеньку хустину, що з-під неї спливали довгі коси, закосичені скиндячками та дукачами.

Справді, дуже гарна й багата була Марійка. Чи добра господиня? Очевидно, вона ж вела хатню господарку батька. Чи вчена?... Справжня дама! У школі вона навчилася поправно читати, писати й рахувати, ну, а далі тільки тому не вчилася, що цього їй не було треба. Зате вона знала всі народні пісні, перекази та легенди, подібно, як її вчитель. Знала легенду про Леань-Кі, Скалу Марії, де одна князівна вирвалася з татарських рук; легенду про печеру велетнів в королівській долині,

легенду про твердиню Деві, що її збудували ще в часах русалок; легенду Детунати, вбитої громом на місці, де стоїть скала, подібна до величезної кам’яної скрипки, що на ній грає чорт у кожну бурю; легенду про гору Ретязат, з якої один чарівник зрізав вершок; легенду про ланцюг гір Торди, що їх розрубав св. Володислав ударом меча. Марійка додавала до тих легенд ще дещо й зі своєї фантазії, але це не відбирало принади молодій дівчині.

Вона подобалася багатьом, й не тільки тому, що була дочкою найбільшого багатиря в селі. Але що ж — вона була вже заручена з лісничим Миколою Деком.

Це був гарний двадцятип’ятилітній парубок, високий, сильний, з гордо піднесеною головою. Носив сиву шапку й вишиваний кожушок. Його весела вдача й рішучість робили його дуже милим хлопцем, що кожній дівчині міг подобатися з першого погляду. Тому й Марійці він припав до серця. Був лісничим, а що мав іще поле в околиці Версту, то подобався й її батькові.

Вони мали повінчатися вже за два тижні. Ціле село ждало на це весілля, бо всі знали, що війт, хоч і любить гроші, не жалує їх, коли трапиться "оказія". По весіллю мав Микола замешкати в хаті війта, а тоді Марійка, маючи його біля себе, певно не буде боятися в довгі зимові вечори, як заскриплять двері або затріщить стіл, і їй не буде здаватися, що це духи з її улюблених легенд.

Щоб уже закінчити список чільних людей Версту, слід згадати ще про двох, не менше важних, себто про вчителя і лікаря.

Вчитель Гермод був високий, в окулярах, мав п’ятдесят п’ять літ і все можна було його бачити з глиняною люлькою в роті. Його волосся було рідке і розкуйовджене, а лице поморщене. Найважнішою справою було в нього; стругати пера своїм учням; він забороняв їм писати сталевими перами — з переконання. Але зате, як він видовжував кінці

гусячих пер своїм старим гострим ножиком! З якою точністю він це робив та як прижмурював при тому око! Перш за все — гарне письмо; про те він старався з усіх своїх сил, це вважав він завданням кожного дбайливого вчителя. Наука і її зміст стояли в нього на другому плані — але всі знали, що молодь уміє лише те, чого навчилася в його школі.

А тепер про лікаря Патакія.

Як то, в Версті був лікар, а люди вірили в чари і надприродні явища?

Так, але Патакія титулували "паном доктором" тільки в селі, в дійсності він не був доктором, так само, як і війт Кольц не був суддею, хоч його так називали.

Патакі був малий, грубий, мав сорок п’ять літ і любив почванитися своїм знанням. Лікував людей у Версті й околиці, своєю незрушною певністю та красномовством з’єднав собі людей. Всі мали до нього таке довір’я, як до вівчаря Федя, — а це немало значило. Продавав свої ради й свої зела, але вони ніколи не шкодили його пацієнтам. Зрештою, люди в тих околицях хорували дуже рідко; повітря там чудове, пошесні недуги були тут невідомі, а коли хтось і вмирав, то тільки тому, що навіть у Заліссю колись людина вмерти мусить.

По правді, "пан доктор" з Версту не студіював ніколи ані медицини, ані фармації, а був тільки колись шпитальним доглядачем; у Версті мав пильнувати при-держаних на границі подорожніх під час перевірювання їхнього здоров’я. Більш нічого; але цього було доволі, щоб стати популярним. Треба ще додати, що Патакі був людиною сильного духа, як і годиться тому, що в його руках було життя людей. Не вірив у забобони й дуже насміхався з того, що люди говорили про замок. А коли хтось оповідав при ньому, що від давен-давна ніхто не зважувався підійти до замку, то він відповідав кожному, хто лише хотів того слухати: "Тільки не дратуйте мене, бо піду до тої вашої старої буди!"

А що ніхто його не дратував, "доктор" ніколи туди не ходив, а замок у Карпатах був далі окутаний таємницею.

IV

Новина, що її Федь приніс, рознеслася миттю по селі. Війт Кольц з люнетою в руці. Марійка й Микола Дек пішли до хати. На майдані залишився тільки Федь, оточений мужчинами, жінками й дітьми, між ними було й кількох циганів; вони не менше від інших були зворушені незвичайною новиною. Всі обступили Федя й засипали його запитами, а він відповідав самовпевнено, як той, що бачив щось таке, чого ніхто не бачив.

— Так, — говорив він, — в замку горіло, воно горить ще досі і буде так довго горіти, аж камінь на камені з нього не залишиться!

— А хто ж запалив там той вогонь? — запитала одна жінка, складаючи руки, мов до молитви.

— Чорт, — відповів Федь, — а він, проклятий, вміє ліпше запалювати вогонь, ніж гасити!

Приявні зверталися в бік замку, щоби побачити той дим і всі одноголосне впевняли, що його бачать, хоча з тої віддалі не можна було нічого бачити.

Це зробило на всіх нечуване враження, бо коли всі лякалися замку, як він був порожній, то тепер, коли там хтось був — і то бозна хто — це наводило на людей вдвоє більший жах.

У Версті було одно місце, де сходилися п’яниці, але приходили там і такі, що не пили й хотіли лиш побалакати про буденні справи; очевидно, останніх було куди менше. Це була корчма. Одинока в селі.

Корчмарем був Йосько. Це був шестидесяти-літній жид з чорними живими очима, горбатим носом, сивим волоссям та традиційною бородою. Чемний та услужливий, позичав людям невеликі гроші; не настоював дуже на запоруку, не натискав на своїх довжників, а все ж дбав про те, щоб гроші вернулися до нього назад в означенім речинці. Коби всі такі жиди були в Заліссю, як корчмар Йосько, то це була б ласка божа!

На жаль, Йосько був винятком. Інші заліські жиди, купці й корчмарі, старалися лиш усякими способами дерти шкіру з селян так, що найгарніші селянські грунти переходили кусник по кусникові в їхні руки й якщо обіцяної землі не буде в Палестині, то певно побачимо її на географічних картах Залісся.

Корчма "Під королем Матвієм" — так вона називалася — стояла на майдані, при головній вулиці напроти хати війта. Це була стара, простора хата, збудована з каміння і дерева, її одряпані стіни вкриті були зеленню. Входові двері були від вулиці й мали шкляні шиби. Всередині була одна велика зала зі столами на шклянки та зі стільцями для гостей. В куті стояла полиця, а на ній тарілки, чарки й пляшки, а за лядою сидів Йосько.

Два вікна в тій кімнаті виходили на майдан, а другі два в сторону лісу. Одне з них було зовсім закрите зеленню, а крізь друге простягався вид на ланцюг гір Вулькану. Внизу котив грімко свої хвилі потік Няда. З одного боку видно було високорівню Оргаль з замком на вершку, а з другого шуміли всі допливи Волоської Солі.

Всередині корчми, крім тої великої зали, було ще кілька малих кімнат для подорожніх, що хотіли відпочити під "Королем Матвієм". Вони могли тут дістати добру перекуску по приступній ціні, добрий тютюн, що його услужний корчмар купував для своїх гостей у найліпших трафіках. Сам Йосько спав у кімнатці на піддашші, що мала округле віконце, цілком заслонене зеленню.

В тій корчмі зібралися вечором 29 травня всі визначні люди села Версту: війт Кольц, вчитель Гер-мод, лісничий Микола Дек і багато, багато інших з вівчарем Федем на чолі. Бракувало тільки "доктора", що пішов саме помогти вмерти одному свому старому пацієнтові.

Всі говорили про незвичайну новину, не перестаючи при тім їсти та пити. Цього вечора корчмар Йосько мав дуже багато роботи. Одним приносив кукурудзяні малаї до молока, другим наливав у чарки "шнапс", але найбільше було таких, що пили сливовицю, напій дуже поширений в околицях, де родиться багато сливок.

Йосько знав з довголітнього досвіду, що ті гості, що сидять, їдять та п’ють більш як ті, що стоять, але нині в корчмі булб так глітно, що забракло для всіх стільців. Йосько бігав від стола до стола, забуваючи навіть деколи, скільки кому дав чарок.

Було пів до десятої вечором. Всі говорили тільки про замок та дим, однак ніхто не знав, що робити, бо якщо в замку справді хтось мешкав, то це була така небезпека, як підложити порох під місто.

— Це дуже важне, — заговорив війт Кольц.

— Справді, дуже важне, — повторив учитель, пихкаючи люльку.

— Замок мав уже й так погану славу, — докинув корчмар Йосько.

— А тепер буде ще гірше, — закликав учитель.

— І так було все мало подорожніх... — сказав зажурено війт.

— А тепер то зовсім їх не буде! — докинув сумно Йосько.

— Багато людей мусітиме покинути село, — озвався хтось із кутка п’яниць.

— Я перший, — відповів хтось, — як тільки продам свою винницю.

— Кому її продаш, чоловіче, нема купців, — завважив Йосько.

Такі й тим подібні розмови вели верст яни. Часи ставали чимраз гірші й кожний думав, що все лихо лежить у поганій славі замку; дотепер він був хоч порожній, але що буде тепер, коли там хтось цілком явно почав господарити?

Вівчар Федь зачав дуже тихо:

— А може би, може би?...

— Що таке? — спитав війт.

— ...піти поглянути?

Всі стрепенулися, зирнули один на одного, але скоро спустили очі й замовкли.

По хвилині Йосько обізвався пошепки до війта:

— Ваш вівчар добре каже; треба би піти й переконатися, що там діється.

— Піти до замку?...

— Так, — говорив далі корчмар, — коли куриться з комина, то там є вогонь, а як є вогонь, то його мусів хтось розпалити...

— Але хто? — завважив один старий дядько.

— Все одно хто, сам не запалився. Переконатися треба. Це перший раз куриться з комина в замку, відколи князь Рудольф його покинув...

— А може, вже коли й курилося, але ми цього не завважили, — сказав поважно війт.

— Неможливо! — закликав учитель.

— Чому ні, ми ж не мали дотепер люнети, щоб могти добре придивитися, що діється в замку.

Ця заввага війта була влучна; дим міг уже й давніше бути, але пастух Федь не завважив його голим оком. А коли так, то вогонь запалили там хіба люди, що поселилися в замку.

— Люди! Не вірю в це, — заперечив учитель. Чому мали б якісь люди саме в замку мешкати; з якої причини й як вони там дісталися?

— Ну, то хто б це міг бути? — закликав війт.

— Духи, — відповів учитель самопевно. — Чому не мали б це бути лісовики, мавки, або може яка лиха чарівниця, що деколи прикидається гарною жінкою?

Всі глянули на двері, на вікна, на піч в кімнаті "Короля Матвія" і кожному здавалося, що бачить одно з тих страхіть.

— Коли духи, — зважився сказати Йосько, — то пощо вони палили б у печі? — Духи ж не потребують варити...

— А хіба їм не потрібний огонь до чарів? — відповів Федь. — Ви забули про це?

— Очевидно, — сказав учитель таким тоном, що виключав усякий спротив.

І всі на це погодилися, що не люди, але духи запалили вогонь у замку.

Один тільки лісничий Микола Дек не брав участі в розмові. Він уважно прислухувався всьому, що говорили інші. Старий замок, його середньовічні мури й башти його більше цікавили, аніж лякали й він мав велику охоту піти туди й поглянути.

Але Марійка відводила його від того наміру, бо було б чисте божевілля виставляти тепер життя на небезпеку, коли він був заручений. Але Микола Дек був упертий, рішучий і відважний, й до того ж тепер не було Марійки при ньому.

Він бачив, що коли Федь запропонував присутнім піти до замку, вони всі замовкли, а потім кожний відмовлявся від того, наводячи всякі причини. Війт був уже застарий на таку одчайдушну дорогу. Вчитель мусів пильнувати своєї школи, а Йосько своєї корчми... Федь мав пильнувати овець, інші мали також ріжні діла до полагоди. Ніхто не розкрив справжньої причини, чому не хоче йти, а саме: піти до замку значило не вернутись відтіля ніколи!

Враз двері корчми голосно відчинилися й усі жахнулися.

Та це був тільки "доктор", а не дух чи який чарівник, що про них учитель щойно говорив.

Його пацієнт помер — на глум медицині — і "доктор" прийшов іще під "Короля Матвія".

— Нарешті, й він! — закликав війт.

Доктор почав вітатися зі всіма, приговорюючи:

— Отже ж, мої дорогі, ви все ще говорите про замок... про замок і чортаї... Ах, нісенітниці!.. Якщо він курить, хай курить собі здорові... А чи ж наш професор не пускає диму з люльки цілими днями? Справді, ви надто переймаєтеся дурницями. В селі теж про ніщо інше не говорять, тільки про замок і дим... І чого б то ті чортівські духи мали грітися там у замку? Видно, поголодніли. О, ті духи люблять собі, певно, добре попоїсти...

Присутні дали йому виговоритися, вкінці заговорив війт.

— То ви, пане доктор, не прив’язуєте ніякої ваги до того, що діється в замку?...

— Ніякої, — відповів доктор.

— А чи ви не казали, що пішли б туди... якщо б вас хто визвав?

— Я? — відповів доктор, що ніколи не прив’ язував до своїх слів ніякої ваги.

— Як то?... Ви не говорили це та не повторяли кожному? — спитав учитель.

— Так... говорив... і можу ще раз це сказати...

— Не треба казати, але зробити, — обстоював учитель.

— Зробити?

— Так... і ми всі замість вас визивати... ми, вас просимо це зробити, — докинув війт.

— Але ж зрозумійте... дорогі приятелі... тепер... така пропозиція...

— Ну, якщо ви відмовляєте нашій просьбі... то ми вас визиваємо! — закликав корчмар.

— Визиваєте мене?...

— Так, пане докторі

— Йоську, ви сказали це зарізко, — завважив війт. — Пана доктора не треба аж визивати... Ми ж знаємо, що доктор зробить це й так для добра села, краю... Це чесний чоловік, що додержує слова...

— Як то? То це не жарт? Ви справді хочете, щоб я пішов до замку? — питав далі доктор і йоро лице сильно поблідло.

— Домагаємося цього, — сказав війт.

— Прошу вас... дорогі приятелі... прошу вас... подумайте...

— Нема що думати, — відповів Йосько.

— Але ж будьте розумні... Пощо мені йти до замку?... Кого я там найду?... певно кількох людей...

— Ну, то чого боятися, як там є люди, — переконував учитель, — познайомитеся з ними.

— Коли б вони мене потребували... то думаю... післали би по мене... Зрештою, я нікуди не звик ходити задурно...

— То вам заплатимо, — сказав війт.

— Хто мені заплатить?

— Я... ми... скільки схочете! — відповіла більшість йоськових гостей.

Доктор проклинав у душі свою дотеперішню звичку й шукав способу, як би викрутитися з тої халепи, але присутні настоювали далі:

— Мені здається, що вам, пане доктор, нема чого боятися, — говорив учитель, — бо ви не вірите в духи...

— Ні... не вірю, але коли б мене там затримали, то що буде, як хтось тут у селі буде мене потребувати?...

— Тим зовсім не турбуйтесь, пане доктор, — упевнював війт. — В селі нема ані одного хворого, відколи ваш пацієнт помер.

— Ну, пане доктор, кажіть, підете чи ні? — наглив Йосько.

— Ні! — закликав доктор. — Не зі страху... Ви ж самі знаєте, що я в усі ті забобони не вірю... Але це було б смішне... Тому що якийсь дим показався над баштою... що може в дійсності не є димом... Ні!... Не піду до замку...

— Я піду! —сказав лісничий, що сидів дотепер мовчки.

— Ти... Миколо? — злякався війт.

— Так... але доктор мусить піти зі мною.

Це було звернене просто до доктора, а він за всяку ціну хотів якось викрутитися.

— Що кажете, пане лісничий? Я маю іти з вами? Але ж очевидно... це була б дуже приємна прогулянка... коли б вона не була непотрібна. Зрештою, хіба знаєте, як то далеко... ми не дійдемо...

— Я сказав, що піду, то піду, — відповів лісничий.

— Але... я не сказав!... — закликав з благанням доктор.

— Ви казали... казали... — говорив Йосько, а всі присутні одноголосне це потвердили.

— Такі... такі...

Доктор, притиснений до муру, не знав зовсім, що ‘йому робити. З одного боку, він дуже боявся іти до замку, знову ж, з другого боку, коли б не пішов, то всі з нього сміялися би; тому зрезигновано простогнав:

— Добре... коли ви всі того хочете... піду з Миколою, хоч це непотрібне!

— Славно!... пане доктор! — закричали всі гості Йоська.

— А коли підемо? — спитав доктор лісничого непевним голосом, що зле вкривав його муку.

— Завтра рано, — відповів лісничий.

По тих словах залягла глибока мовчанка, й хоч чарки і дзбанки були порожні, хоч було вже пізно, всі сиділи далі й нікому не спішилося додому. Йосько подумав, що добре було б подати свіжу сливовицю...

Саме тоді почувся серед загальної тиші чийсь голос:

— Миколо, не йди завтра до замку!... Не йди туди!

Що це було?... Чий то був голос?...

Усі присутні завмерли зі страху. Ніхто не смів ворухнутися, ані слова промовити.

Найвідважніший був, очевидно, лісничий; він хотів переконатися, звідки той голос виходив. Він перший, хоч це саме до нього той таємничий голос звернувся, підбіг до шафи й створив її...

Не було нікого.

Він перешукав кімнати в корчмі, глянув крізь вікна...

Нікого.

Отворив двері, вибіг на подвір’я, з подвір’я на майдан, а відтіля на вулицю...

Нікого.

За якийсь час війт, учитель, доктор, вівчар, лісничий і всі інші гості вийшли з корчми, а Йосько замкнув за ними двері на два замки.

Тої ночі всі мешканці Версту не спали спокійно й добре забарикадовувалися в своїх хатах...

Над селом запанував страх.

V

На другий день лісничий і доктор вже дуже раненько почали збиратися, щоб о дев’ятій годині вирушити в дорогу. Лісничий думав над тим, котра дорога найближча до замку.

По вчорашніх незвичайних пригодах ціле село ходило, мов запаморочене. Люди говорили пошепки. Ходили чутки, що кілька циганських родин покинуло село. Всі були переконані, що вчора вечір у Йоська чорт говорив, а його голос чуло з п’ятнадцять, а може й більше людей. І це було ясне, що лісничого жде загибель, як тільки піде до замку.

Але молодий лісничий не відступав від свого наміру, хоч як Марійка не побивалася й просила його навколішках, щоб тепер саме перед їхнім весіллям не наражував свого життя.

Але лісничий був упертий і нічого не помогли ані сльози Марійки, ані переконування приятелів; він сказав, що піде до замку, хоч би мав і не вернутися!

Коли наблизилася година відходу, лісничий пригорнув іще раз Марійку до своїх грудей, а вона зробила тричі хрест над його головою.

А доктор?..

Він ішов також з лісничим, бо не було вже як викручуватися, але обіцяв собі, що при першій нагоді втече...

— Це, що ми вчора чули в Йоська, пане доктор, не торкається вас, тільки мене, — заспокоював його лісничий.

— А коли б вам, Миколо, щось трапилося, то я можу вернутись домів? — питав доктор.

— Це друга справа, пане докторе, а поки що ви обіцяли й мусите йти зі мною!

Усі були вдоволені, що лісничий не сам пускається у цю страшну дорогу, та що буде з ним доктор. Війт, учитель, Федь і Йосько підпровадили їх до закруту дороги. Війт подивився крізь люнету ще востаннє на замок, але нині диму там не було; небосклін був зовсім чистий і заповідався гарний день. Видно, що ті природні чи надприродні гості в замку зразу зникли, як лиш побачили, що лісничий не боїться їх. Це був добрий знак.

Приятелі попрощалися і лісничий, тягнучи за собою доктора, зник за горбком.

Лісничий мав на собі тон одяг, що в ньому завсіди ходив до ліса. На рамені ніс рушницю. Був незвичайно добрим стрільцем; про це добре знали медведі й вовки.

Доктор був у великім капелюсі й тяжких чоботах з підковами, а в кишені своєї нагортки сховав пістолю. Він ніс ще й сокиру, яку дав йому лісничий на випадок, якби треба було прорубувати собі в лісі дорогу.

Крім того, вони оба мали в наплечниках харчі на цілий день.

Сховавшися на закруті дороги, Микола й доктор почали спинатись під гору спершу правим берегом потока Няди. Дорога вела на захід. Якщо б можна було йти так далі, то туди вони найскорше ще дійшли би були до замку, бо потік Няда випливав на високорівні Оргаль. Однак це було неможливе, бо потік продирався крізь такі скелі й дебри, що туди ніхто не міг перейти, тому треба було завернути наліво в ліси Плазів.

Колись, як князь Рудольф жив іще на замку, йшла крізь ті ліси стежка до Версту й Волоської Солі, але тепер, по двадцяти літах, не було з неї й сліду.

Коли лісничий завернув від потока Няди в ліс, спинився на хвилину, не знаючи, кудою йти далі. Замку не було видно, бо ця ціла сторона гори була вкрита густим лісом. На вершки дерев падало з полудневого сходу проміння сонця.

— Бачите, Миколо... Ми не пройдемо сюди... нема дороги!

— Найдеться, — відповів спокійно Микола.

— Вам легко казати...

— Не трудно й зробити.

— Хочете таки йди далі?...

Лісничий тільки кивнув головою й пустився між дерева, залишаючи доктора позаду.

Доктор подумав скористати з нагоди й непомітно згубитися, але Микола, що саме обернувся, глянув на нього так, що бідачисько доктор зразу пустився вслід за ним. Потішався ще одною надією, що Микола заблукає в тому лабіринті дерев і мусітиме вернути. Але й тут перечислився. Лісничий прегарно орієнтувався; по галузках дерев він пізнавав, де північ, а де полуднє.

Все-таки перейти той ліс було дуже тяжко. Буки, в’язи, старезні клени, де-не-де дуби, а далі берези, смереки й ялиці з грубезними пнями, покрученим галуззям, корчі ялівцю й інших дерев сплелися в непрохідну гущавину.

Миколі вдалося відшукати сліди колишньої дороги. Він обчислив, що з полудня діб’ються до замку, а перед ніччю зможуть вернутися в село.

Перескакуючи колоди, спотикаючися на пнях та вивертах, прорубував гущавину та йшов все вперед, а за ним волікся півживии доктор.

Враз у лісі почало прояснюватися. Сполохане стадо чорних бузьків зірвалося дужим помахом крил. Лісничий і доктор доходили до вершка гори. Але тут була така гущавина, стільки вивертів, колод і пнів, що засапанин доктор з розпукою закликав:

— Справді, Миколо, я вже не можу; побачите, це скінчиться тим, що скручу десь ногу або руку.

— Нічо не шкодить, а від чого ви доктор?

— Але ж, Миколо, будьте розумні!... Не можна доконати того, що неможливе...

Лісничий навіть його не слухав і продирався далі крізь гущавину.

Нарешті дерева прорідли й доктор та лісничий вийшли на високорівню Оргаль.

Була третя година зполудня.

Лісничий глянув направо і побачив між скелями потік Няди.

Задоволений, зважився на півгодини відпочинку. Оба були втомлені й голодні, а в наплечниках у кожного з них була добра перекуска й плящина сливовиці. Зрештою, треба було дещо спокійно обміркувати.

Перший обізвався доктор:

— Пане лісничий, мусимо поговорити, але поважно.

— Слухаю вас, — відповів Микола.

— Думаю, що ми тому зробили собі півгодини відпочинку, щоб набрати сил...

— Очевидно.

— І вернемося до Версту...

— Ні, підемо до замку.

— Але ж, Миколо, ми вже шість годин ідемо й перейшли щойно половину дороги; поки дійдемо до замку, буде ніч, а вночі чей же не будемо оглядати замку...

— Почекаємо до рана.

— Де?

— Просто переночуємо в замку!

— В замку? — закричав доктор. — Ви хіба збожеволіли, Миколо! Я мав би ночувати в тому чортівському замку? Ніколи!

— Ви обіцяли, пане доктор, що підете зі мною.

— Вдень так, але не поночі!

— Ну, то робіть собі, що хочете, вертайтеся навіть і в село, про мене, бо я йду!

Доктор задумався: лишитися тут самому вночі, що буде, певно, дуже темна — страшно; вертатись тими дебрами та лісами до Версту — ще гірше — можна заблукати. І він спробував ще раз переконати товариша.

— Знаєте добре, дорогий Миколо, що я не лишу вас самого, прошу вас, обіцяйте мені, що не підемо вночі до того проклятого замку.

— Цього не можу вам обіцяти, бо мушу переконатися, що там є...

— Переконаєтеся завтра, а тепер переночуймо тут. За дві години буде шоста, смеркнеться, ще заблукаємо де або наскочимо на ведмедів!

— На ведмедів я маю рушницю, а ви пістолю, пане докторе. Заблукати не заблукаємо, бо будемо йти знову потоком Няди, а щоб за дня ще зайти, то вже ходім!

— Миколо! Бійтесь Бога, ми ще зовсім не відпочили, мене кожна кісточка болить, не стану на ноги!..

Лісничий устав:

— Бачу, що ви не хочете йти. До побачення!

— Господи, Миколо! Послухайте ще! Підемо завтра!

— Я сказав, що хочу в замку ночувати й буду ночувати.

— Ні! — кричав доктор. — Я вас не пущу! Він не знав уже, що говорить. Лісничий не відповідав, закинув наплечник, рушницю взяв на рам’я й пустився до потока Няди.

— Підождіть, підождіть! — кричав доктор. — Чорт не чоловік... Вже йду... йду...

І він побіг на своїх коротких ніжках за лісничим.

Була четверта година зполудня. Сонце хилилося до заходу, а його скісне проміння падало на верхи гір Плази. Щоби пускатися тепер у дорогу, треба було бути справді відважним.

На скельнім грунті високорівні росли карлуваті смереки, сосни й кособеревина. Ноги мандрівників потопали в моху й сковзувалися на покрученому корінні дерев. Вони п’ялись на стрімкі скелі й не один раз мусів лісничий витягати бідного доктора з провалля. Природа ставала щораз більш дика; на скелях росли тільки нарізно кущі кособеревини. Подальше видно було вже голі скелі й обриси замку.

Пройшовши ще кілька стіп дороги за потоком Няди, лісничий виліз на круглий верх високорівні, а вхопивши доктора за комір, витягнув і його на гору. Бідний доктор уже зовсім охляв і впав на землю, мов мішок.

Тим часом лісничий оглядав замок.

Він побачив сірі мури старої будівлі за широким валом і кам’яну браму, що була замкнена, й піднесений звисний міст.

Скрізь було тихо. Не було нікого ані на замковому подвір’ї, ані на терасі, ані на баштах. Дим теж не підіймався з коминів.

Почало смеркатися й вечірні тіні окутали замок.

— Миколо, — просив доктор, — самі бачите, що це було б неможливе йти тепер до замку. Як спустимо у темряві такий тяжкий міст або як створимо браму?

Лісничий не відповідав. Він роздумував над словами доктора і прийшов до переконання, що справді краще підождати до рана, бо наомацьки не можна нічого зробити.

VI

Блідий півмісяць зник майже зразу по заході сонця. Зі заходу надтягнули хмари й закрили небо. Гори почорніли, а замок укрився нічною пітьмою.

Ніч заповідалася дуже темна, але на щастя лісничого й доктора, що мали провести її під голим небом, погідна.

Тут на горі не було жодного дерева; тільки скелі й каміння.

Одинокою рослиною, яка тут росла, був чортополох, що його насіння занесли тут у своїй шерсті козацькі коні ще тоді, як козаки гарцювали по Заліссю.

Лісничий і доктор почали шукати якогось захисного місця, де можна б переночувати.

— Нема чого й шукати... — зітхав доктор, пригадуючи собі свою вигідну постіль і теплу кімнату.

— Не нарікайте ж так вічно, — сказав лісничий.

— Я не нарікаю. Але це вимріяне місце, щоб набавитися ревматизму.

З південного заходу почав дути холодний вітер і треба було сховатися перед ним за стінами скель.

Вони підійшли до одної великої скелі, що була зверху зовсім плоска. Подобала на кам’яну лавку. Такі лавки з каменя можна надибати часто при заліських дорогах. В камені є викопана заглибина, а в ній посуда з водою, що її селяни все змінюють так, щоби подорожній, що сяде відпочити, міг покріпитися свіжою водою.

Скеля, що до неї добилися лісничий і доктор, мала також таку заглибину на воду, яку двірська служба все змінювала, коли князь Рудольф мешкав ще на замку. Тепер лавка була обросла мохом і травою.

З одного боку стояв коло неї кам’яний, похилений від старості, хрест.

Доктор подумав собі, що цей хрест буде берегти їх перед усякими лихими силами; рівночасно почало йому здаватися, що чорт є напевно на тій горі й то десь недалеко від них.

А коли уявив собі, що їм доведеться цілу ніч пересиділи тут, то його аж зморозило.

Потім прийшла йому до голови ще одна думка: того дня був вівторок, то значить лихий день тижня, коли то ні один мешканець Версту не виходить по заході сонця з хати; а він був так далеко від хат та ще в якому місці! Ні! Як він міг про це забути, вихочи рано з села? Напевно була в тому рука нечистого.

Так роздумуючи, побачив доктор, що лісничий розв’язав наплечник і забрався спокійно до їжі; тоді й він подумав, що найкраще буде покріпитися. Добрий кусник хліба й чарка сливовиці заспокоїли його голод, але не заспокоїли його остраху.

— Тепер спати, — сказав лісничий, підкладаючи собі наплечник під голову.

— Спати?

— Добраніч!

— Добраніч, дай Господи, щоби ця ніч була для нас справді добра...

Микола, не маючи охоти до балачки, не відповів докторові нічого й за хвилину захропів.

Доктор тільки забурмотів невдоволено, почувши його спокійний віддих. Хоч перетомився, не міг ані на хвилину замкнути очей; все здавалося йому, що щось бачить у пітьмі, що чує якісь шепоти, стогони, все мусів надслухувати. Тремтів цілим тілом, а години во-ліклися в безконечність.

Якщо він міг би заговорити, поділитися з кимсь своїми спостереженнями, йому було б легше, та що ж: Микола спав, мов забитий, і навіть не ворухнувся.

Північ — найстрашніша година ночі, година нечистого, година духів!

Доктор відходив від себе; не розбирав уже, що було дійсністю, а що тільки сонним привидом.

Перед його очима танцювали скелі, дерева, якісь тіні, якісь світла й вкінці він почув, як у замковій каплиці хтось ударив у дзвін.

— Дзвін... — говорив він, — дзвонить у замку.

З великого переляку й зворушення вхопили доктора дрижаки.

Але й лісничий пробудився й почав наслухувати, дивляючися в нічну пітьму, що огорнула замок.

— Дзвін... дзвін... — повторював доктор, — чорт дзвонить...

Лісничий не відповідав.

Враз почувся від замку різкий свист і в одній башті блиснуло світло, освітлюючи цілу високорівню разом з тою скалою, що під нею лісничий і доктор сиділи.

— Миколо... Миколо... — зверещав доктор, — погляньте на мене!... Чи я не є вже таким мерцем, як ви?...

І справді, вони на таких подобали. Оба мали зеленкуваті бліді обличчя, розбурхане волосся й вирячені очі.

Лісничий вдивлявся у замок, а бідний доктор вмирав зі страху.,

Але світло миттю погасло, дзвін замовк і високорівню Оргаль оповила наново тиша й нічна пітьма.

Ані один, ані другий не пробували вже спати; лісничий встав і, спертий об скелю, дожидав світанку, глибоко задумавшися.

Про що він думав? Чи не про те, що краще буде залишити в спокою той чортівський замок, а самому вернутися рано до села, не довідавшися нічого?

Біля нього став доктор і, діткнувшися його рукою, заговорив тихо:

— Ходім геть відси, Миколо...

— Ні! — відповів лісничий.

Ніч добігала кінця, але ані лісничий, ані доктор не могли б ясно змалювати того всього, що пережили.

На сході над вершком гори Таріно небо спаленіло. Почало займатися на день.

Микола обернувся в бік замку. Його видно було щораз ліпше. З мряк виступали башти, сірі мури, тераси, дзвініця й видно було, як при одній вежі ранній вітер колише листям старого бука.

Все було, як звичайно. За ніч нічого не змінилося. Навіть диму не було, як і вчора.

На замковому подвір’ї підскакували горобці і голосно цвірінькали.

Лісничий почав приглядатися уважно замковій брамі. Була замкнена й не було ані сліду, щоб нею хтось переходив.

Тоді подумав собі, що він все ж якось мусить дістатися до замку. Там перевірить усе, а пополудні вернеться в село.

В доктора не було вже ні сили, ні крихітки власної волі після такої ночі, а коли лісничий сказав:

— Ходім! — доктор слухняно поволікся за ним, мов на шнурку.

Лісничий підійшов до оборонного муру. Він був скрізь цілий, не мав жодної щілини, а довкола нього був глибокий рів. Дістатися до замку можна було хіба брамою, але як її відчинити, як спустити звисний міст?

Микола задумався.

Враз, на своє щастя чи нещастя, він примітив, що на горі над брамою є в мурі діра, а в ній стирчить дуло моздіра; коли зловитися ланцюга від звисного моста, що тягнувся аж до землі, то можна буде по ньому дістатися аж до тої діри. Потім вже справа легка: тою дірою можна влізти досередини, на замкове подвір’я.

Дійшовши того висновку, він узявся холоднокровно до діла.

Оба з доктором зійшли у глибокий рів і, перескочивши малий потічок на його дні, видряпалися на другий берег валу. Підійшли під замкову браму, де звисав залізний ланцюг.

Лісничий, ставши на пальцях, простяг руку й вхопив за кінець ланцюга.

Очевидно, що він не міг вимагати, щоб доктор потягнувся за ним поланцюгу, бо, по-перше, доктор не був акробатом, а, по-друге, якби навіть якось виліз нагору, то ніяк не вліз би в діру, бо був для цього загрубий. Тому сказав докторові підождати під брамою, а сам почав лізти по ланцюгу вгору.

Доктор, залишившись сам, наче прочуняв з отупіння і, побачивши свого товариша кільканадцять стіп над землею, почав кликати тремтячим зі страху голосом:

— Не лізьте... Миколо, далі... не лізьте!...

Лісничий не слухав.

— Прошу вас, верніться... або я йду собі! — лебедів далі доктор і пробував обернутися.

— Ну, то йдіть, — відповів лісничий.

Доктор хотів це зробити, але його ноги наче вросли в землю. Він не міг ані одної, ані другої рушити з місця; а не маючи сили вже й кричати, простяг лиш руки вгору і стояв німий, мов стовп.

Тим часом Микола був уже майже нагорі, й саме, коли хотів вхопитися муру, йому рука сковзнулася й він з криком злетів здовж ланцюга на край рова. Сказав щось незрозуміле, простогнав і втратив свідомість.

VII

Як описати страх, що запанував у Версті по відході лісничого й доктора?

Він не покидав верстян ані на хвилину й ріс з кожною годиною.

Війт, корчмар і вчитель чипіли ціле передпо-лудяе на майдані й приглядалися замкові. Диму не було видно, хоч кожний дивився на замкові башти крізь далековид. Справді, ті два римські, що коштував далековид, були ніщо в порівнянні з вигодою, що її мали з нього світочі села Версту.

У полуднє вернувся Федь з полонини й усі почали його випитувати, чи не запримітив чого цікавого. Але він нічого не бачив, ані нікого не зустрів, хоча пройшов цілу долину Солі.

По обіді, коло другої години всі зібралися знову на майдані.

Тепер було тут майже ціле село; до корчми "Під королем Матвієм" ніхто від учора не заглянув. Йосько ходив від рана зажурений і неспокійний і переконував кожного, що він перешукав цілу корчму, але нічого підозрілого не знайшов. Він не міг найти собі місця й проклинав у душі того духа, що вистра-шив йому гостей з корчми, збридив його "шнапс" і сливовицю.

Що буде, як це потягне так довше?...

Коли лісничий прощався з Марійкою, то обіцяв їй, що вечором напевне вернеться. Як ждала-дожидала того вечора Марійкаї Вийшла з батьком і вчителем аж на закрут дороги. Ждали тут довго, але ані лісничого, ані доктора не було видно. Марійка хвилювалася щораз більше, та й інші були неспокійні, бо почало вже смеркатися; а до того це був вівторок, той лихий день у тижні, коли верст яни нерадо виходили з хат по заході сонця.

І справді, треба було хіба збожеволіти, щоб саме у такий день вибиратися до замку!

В селі обізвався дзвін, була вже восьма, надходила темна ніч. Війт сказав, що нема чого радити. На закруті дороги лишився лише Федь.

Марійка раз-у-раз оглядалася, чи не побачить Миколи, але даремно. Цілий день проводжала його думками, а тепер уже ніч і його нема... Неспокій і ляк Марійки ставали нестерпні. Хотіла цілу ніч ждати на закруті дороги, але батько казав їй іти додому.

В своїй кімнаті Марійка вибухла голосним плачем. Вона так дуже любила Миколу! Заручилися вони зовсім не так, як це водилося в Заліссю.

Там кожного року по Петрі відбувалися "ярмарки заручин". Дівчата з цілої околиці приїздили возами на одно місце, одягнені в свої найкращі одяги, власноручно вишивані сорочки, зі скринями приданого, батьками, свояками й сусідами. Тут збиралися також молоді парубки й кожний вибирав собі дівчину, що була йому до вподоби. Він давав їй перстень і хустину на знак заручин, а до року з нею дружився.

З Марійкою й Миколою було не так. Їх заручини не були припадкові. Знались і любилися змалку. А тепер сам Господь знає, чи вона його ще побачить... А все через той тричі проклятий замок!

Цілу ніч провела Марійка в сльозах, стоячи біля вікна; їй усе здавалося, що чує, наче якийсь голос говорить: "Микола не послухав остороги!... Марійка не має вже судженого!"

На другий день усі верстяни встали досвіта. Всі дожидали Федя, бо хтось сказав, що він ходив уночі аж до лісів Плази. Війт, Марійка і Йосько вийшли аж на закрут дороги.

Небавом побачили Федя, але він не давав ніяких знаків, а це не ворожило нічого доброго.

— Ну що, Федю? Бачив ти що? Зустрів кого? — спитав війт, коли наблизився Федь до зібраних.

— Нічого не бачив, нікого не зустрів, — відповів Федь.

— Нікого! — прошепотіла бідна дівчина, а з її очей покотилися сльози.

— Над раном бачив я двох людей, — говорив далі Федь, — на яку милю відсіля. Спершу думав, що це Микола й доктор... але це були не вони.

— Хто ж були ті люди? — питав Йосько.

— Подорожні.

— Ти говорив з ними?

— Так.

— А прийдуть вони в село? — питав далі Йосько.

— Ні, пішли на Ретязат.

— То це були. туристи?

— Подобали на таких, — відповів Федь.

— А вночі ти нічого не запримітив на замку?

— Ні... — відповів Федь.

— Мій Боже!... — закликала Марійка.

— Треба було спитатися в тих подорожніх, коли будуть вертатися, — докинув корчмар і подумав: коби він хоч нічого злого їм не сказав про корчму.

Отже, від Федя війт, Марійка й інші не довідалися нічого, а коли до восьмої години ані лісничого, ані доктора не було, всі почали вірити, що вони вже ніколи не вернуться!...

Марійка була цілком зломана; не могла встояти на ногах. Батько поклав її в постіль. Подвоїлися сльози. Прийшла гарячка. Кликала Миколу... й зривалася бігти йому назустріч...

Треба було конче щось радити й вирішили, що війт, вівчар і корчмар підуть до замку. Більше не було нікого, хто відважився би йти з ними. Вчитель так терпів на ревматизм, що не міг ані кроком ступити поза школу.

О дев’ятій годині війт з товаришами, всі добре озброєні, пішли в напрямі гори Вулькану тою дорогою, куди йшли попереднього дня лісничий і доктор.

Ми не в силі описати того, що діялося, коли вони вийшли з села. Всі ходили прибиті й пригноблені і лякалися,. що одне нещастя потягне за собою друге.

Обчислили собі, що в найкращому разі, коли не трапиться по дорозі нічого злого, війт, Йосько й Федь зможуть вернутися щойно вечором.

Яке ж було здивування верстян, коли в другій годині з полудня вони побачили на дорозі чотирьох людей. Марійка миттю очуняла й вибігла їм назустріч.

Так, це був війт і його товариші, що несли обережно, на ношах, Миколу. За ними йшов доктор.

— Миколо... дорогий Миколо!... Він не живе!... Він не живе! — закричала Марійка.

— Ні... живе, — відповів доктор. — Але він заслужив собі на те, щоб не жити; я також!

Микола лежав на ношах, блідий, обезсилений, без пам’яті, а доктор, хоч тримався ще на ногах, не виглядав краще від нього.

Марійка кинулася на ноші, але Микола не чув її голосу й не бачив Я. Його занесли до хати війта. Тут створив за хвилину очі, а побачивши Марійку, пробував усміхнутися і сказав тихо:

— Це ніщо... це ніщо!

— Миколо... мій дорогийі — розпадалася Марійка.

— Це тільки з перевтоми... це промине...

І він знову зімлів.

Війт вийшов з кімнати, залишилася тільки Марійка.

Тим часом корчмар Йосько оповідав громаді голосно так, щоб його всі могли чути, про все те, що зайшло, відколи вони вийшли зі села.

— Коли ми дійшли до лісів Ілази, ми знайшли там стежку, що її лісничий прорубав, і пішли нею в напрямі замку. По двох годинах ходи ми побачили перед собою на стежці двох людей. Це був доктор і Микола, спертий об дерево:

— Ми побігли до них і, побачивши, що лісничий зімлів, скоро почали робити ноші. Від доктора не можна було нічого довідатися, бо він також був напівживий. Поклавши Миколу на ноші, ми вернулись у село.

Що сталося Миколі, про це не знав Йосько, так само нічого, як і війт та Федь, бо доктор досі нічого не говорив.

Тепер щойно він усе розкаже. До чорта! Він же ж у своїм селі, — між своїми людьми й не потребує лякатися духів з того проклятого замку...

— Пане доктор, — заговорив війт, — оповідайте.

— Хочете... щоб я оповідав?

Добра шклянка сливовиці, що її Йосько приніс, повернула докторові дар мови й він почав:

— Ми вийшли... Микола й я... Дурні... дурні!... Треба було йти цілий день крізь ті прокляті ліси... Щойно надвечір ми дійшли до замку... Я ще тремчу... Тремтітиму ціле своє життя... Микола хотів увійти до замку... Так! Він хотів переночувати в одній башті... в тій чортовій спальні...

Доктор говорив це таким гробовим голосом, що всі присутні тремтіли.

— Я переконував його, як міг, але він не слухав. Ви знаєте, який він упертий... Волосся стає мені дибом, коли подумаю...

— Микола розтаборився на ніч на високорівні... Що за ніч... мої дорогі, що за ніч!... Духи не дали нам заснути ані на годину... ані на годину!... З-поміж хмар висунулися вогняні змії, справжні страховища!.. і почали спускатися на високорівню, щоб нас пожерти...

Всі слухачі поглянути з острахом на небо.

— За хвилину почав дзвонити дзвін у замковій каплиці!

Усім здавалося, що чують далекий гомін дзвону...

— Враз, — закричав доктор, — ми вчули страшний рев... і несамовиті крики... В одній башті блиснуло світло, що осяяло цілу високорівню, аж до ліса... Ми з Миколою глянули на себе... Ах, що за страшний привид!... Ми подобали на двох мерців... що дивляться один на одного завмерлими очима!...

Всі, що дивилися на доктора, на його схвильоване лице та божевільний погляд, мали справді вражіння, що бачать чоловіка, який вернувся з тамтого світа.

Тим часом він був такий пройнятий своїми переживаннями, що не міг оповщати далі. Щойно друга шклянка сливовиці придала йому сили.

— Ну, але що саме трапилося бідному Миколі? — питав війт нетерпляче.

— Настав день... Я ще раз просив Миколу, щоби він закинув свій намір... Але ви знаєте його... Він зійшов у рів і потягнув мене за собою. Я не тямив уже, що роблю... Микола пішов аж під замкову браму... Вхопив кінець ланцюга від звисного моста... В тім менті я очуняв... хотів його зупинити, благав, кричав... "Ні!", — крикнув мені... Я хотів уже йти геть, признаюся вам, мої дорогі... хотів тікати; це зробив би кожний з вас, якби був на моїм місці!... Але я не міг рушитися... Мої ноги мов вросли в землю...

І доктор почав показувати, як це було.

Опісля почав знову:

— В тій хвилині я почув крик... і що за крик!... Це Микола так крикнув... і він упав на дно рова, начеб трутила його там угорі якась невидна рука...

Що сталося потім? Лісничий зімлів, а доктор не міг рятувати його, бо його ноги мов вросли в землю... Враз ця несамовита сила, що прикувала його до місця, нагло проломилася... Він почув силу в ногах... Побіг до лісничого, — а на це треба було мати відвагу, — й обтер йому лице замоченою в воді хустиною. Лісничий прочуняв, але не міг рушити лівою рукою й цілий бік його дуже болів. При помочі доктора видряпався якось на другий бік. Почали йти в напрямі села. По годині ходи лісничий знову ослаб;’мусів спертися об дерево..: Саме в тій хвилині надійшли війт, Йосько й Федь...

Про стан здоров’я лісничого, про вигляди на виздоровлення доктор не розводився, хоча в інших випадках любив багато говорити.

— Коли б це була звичайна недуга, то можна було б щось радити! Але Миколі заподіяла недугу чортова рука й тільки вона може йому її відняти...

Таке переконання доктора не ворожило нічого доброго Миколі. На щастя, слова доктора не були словами євангелія. Зрештою, скільки ж то лікарів від Гіпократа й Галієна ставляло й ставить до нині хибні діагнози! Молодий, сильний організм лісничого вказував на те, що Микола видужає з тої надприродної хвороби, навіть без помочі чорта — очевидно, коли він не буде надто точно притримуватися рецептів, приписаних йому колишнім шпитальним доглядачем.

VIII

Останні події не зменшили страху мешканців Версту. Ніхто не сумнівався, що в корчмі "Під королем Матвієм" говорив тоді злий дух. Доказом того був нещасливий припадок Миколи, що не послухав голосу. І чи не була це осторога для всіх, щоб не наближалися до замку й не ризикували життям? Хто знає, чи Микола вернувся би взагалі, якщо б він переступив був замкову браму?

У Версті, у Вулькаиі і в цілій околиці обох Солей запанувало таке пригноблення, що його ще тут найстарші не затямили.

Тепер, коли в замку вселилися злі духи, не лишалося мешканцям ніщо інше, як тільки перенестися до якоїсь дальшої округи; хіба що влада зробить тут порядок. Але хто знає, чи замок у Карпатах буде можна взагалі здобути людськими засобами?

Хоч це був червень, люди кидали працю на полі. Бо чи ж не могло трапитися, що при сапанні або при оранці міг враз вискочити із землі якийсь опир чи інший злий дух? Або чи міг хто знати, засіваючи зерно, що з нього не виросте замість збіжжя якесь чортівське зілля?

— Це дуже можливе, — говорив Федь, переконуюче й сам боявся іти з вівцями в долину Солі.

Люди не виходили зі своїх хат, позачинявши в них вікна та двері. Переконування війта, що вони не діти, нічого не помагали. Справді одиноким рятунком було піти до Кольошвару й зажадати допомоги влади.

А дим? Чи видно було його знову над баштою?... Так, багато разів можна було його знову бачити крізь далековид.

А ті хмари вночі над замком? Чи не тому вони такі червоні, що паленіли від чортового вогню?

А той рев, ті несамовиті крики, що про них оповідав доктор? Чи не було їх чути аж в село при подуві південно-західного вітру?...

Люди були такі перелякані, що майже подуріли, і тільки на одному погоджувалися, що далі не можна жити в такому несамовитому краю.

Корчма стояла пусткою. Від того вечора, коли там чути було голос чорта, всі оминали її, мов місця прокази, а й сам Йосько готов був звинути цілий інтерес, коли несподівано з’явилися в корчмі подорожні.

Вечором коло восьмої години 9 червня вони застукали до дверей корчми, але двері, так довго не відчинювані, не скоро створилися.

Йосько був уже у своїй кімнатці нагорі й, почувши стукіт, довго вагався, чи зійти на долину; боявся зустріти на порозі непроханих гостей з того світу.

Вкінці станув під дверима, але не відчиняв їх ще, а спершу спитав:

— Хто там?

— Два подорожні.

— Живі?...

— Зовсім живі, але можуть умерти з голоду на вашому порозі, коли ви не пустите їх досередини.

Йосько відчинив двері й двох незнайомих увійшло досередини.

Вони зажадали двох кімнат на цілу добу.

Йосько засвітив лампу, приглядаючися їм уважно, з трудом переконався, що це справді живі люди. Яке щастя для його корчми.

Молодший з подорожніх міг мати тридцять два роки. Високий, стрункий, з гарним, шляхетним обличчям і чорними очима. Був чорнявий і мав гарно пристрижену бороду. Сумний, але ввічливий, подобав на справжнього пана, а такий знавець людей, як Йосько, не міг помилятися.

На запит корчмаря, як їх записати, молодий чоловік відповів:

— Граф Франц Телєк і його чура Грицько.

— А звідкіля?...

— З Крайової...

Крайова — це одно з більших містечок Румунії.

Молодий граф був у туристичному одязі й мав тільки одну валізку, що її приніс Грицько.

Він і його чура були саме тими туристами, що їх Федь бачив місяць тому по дорозі на Ретязат.

Тепер вони верталися й хотіли в Версті трохи відпочити перед дальшою дорогою.

— Маєте кімнати, де ми могли б переночувати? — спитав граф.

— Дві... три... чотири... всі можуть бути до ваших послуг, ясновельможні!

— Вистарчить дві, тільки одна поруч другої, — сказав Грицько.

— А ті будуть вам відповідати? — питав Йосько, відчиняючи двері до двох кімнат.

— Дуже добрі, — відповів граф.

Як бачимо, Йосько не мав чого лякатися своїх гостей; це були справжні люди. Він дуже тішився й дякував Провидінню за щастя, .що впало на його спорожнілу корчму.

— Як далеко до Кольошвару? — спитав молодий граф.

— Буде з п’ятдесят миль; дорога дуже тяжка й я радив би, вибачте мені таку раду, відпочити перед нею щонайменше кілька днів...

— Дістанемо вечерю? — перебив йому граф.

— За півгодинки буду мати честь її подати, ясновельможний пане графе!

— Хліб, вино, яйця, зимне м’ясо, це вистарчить на нині.

— Зараз служу, — й Йосько кинувся до кухні, але зупинило його одно питання гостя:

— Якось не бачу гостей у вашій корчмі?

— Справді... нині якось нікого нема... це тому, що вже досить пізно... люди йдуть тут спати разом з курами... — викручувався Йосько. За ніщо в світі він не сказав би був, чому його корчма порожня.

— Правда, що ваше село має чотириста до п’ятсот мешканців?

— Так, ясновельможний пане.

— А чому ж то ми не зустріли ані одної живої душі на дорозі?

— Тому що... нині субота... а завтра свято...

На щастя граф перестав випитуватися й Йосько відітхнув з полекшою, бо весь час страшно боявся, щоб гості не додумалися чогось і не втекли.

"Коби лиш той голос не відізвався, як будуть вечеряти", — думав собі, накриваючи стіл.

За хвилину сидів граф, а навпроти нього Грицько при столі, накритому білою скатертю. Оба їли з великим апетитом. До Йоська більше не відзивалися, хоч він мав велику охоту до балачки. Але граф

виглядав на мовчазну людину, а по Грицькові було зразу пізнати, що нічого не скаже про свого пана.

Йосько пішов приготувати кімнати, але перед тим кинув ще оком по цілій залі й подумав з тривогою: "Коби лиш той клятий голос не затривожив їх, як будуть спати!"

Ніч пройшла спокійно.

На другий день рознеслася чутка по селі, що двох подорожніх ночує "Під королем Матвієм" й уже досвіта збіглося багато людей під корчму. Та ніхто не зважувався ввійти до середини. Тим часом молодий граф і його чура, втомлені дорогою, спали ще й щойно біля восьмої години ввійшли до зали.

Всі поглянули на них крізь вікно й побачили, що їм уночі нічого не трапилося в корчмі й що вони здорові й бадьорі засіли до снідання.

Щасливий Йосько стояв на порозі корчми й, усміхаючися привітно, запрошував людей досередини, бо (як самі бачили) подорожнім, що їх він мав честь гостити, нічого не сталося. А вони не хто-небудь — це ясновельможний пан граф і його слуга!

Війт, подумавши, що його обов’язком є дати добрий примір, переступив, вагаючися, поріг корчми. За ним увійшов учитель і ще трьох-чотирьох селян, а між ними й вівчар Федь. Тільки доктора ніяк не можна було переконати, щоб увійшов до корчми.

— Моя нога не стане в корчмі Йоська, — відповідав, — ніколи, хоч би давав мені десять ринських за одну візиту!

Треба завважити одно: те, що війт зважився ввійти до корчми, не було це справа простої цікавості, ані не мав він охоти поговорити з графом. Ні! Його завів туди інтерес.

Молодий граф мав заплатити війтові туристичну таксу за себе й свого чуру.

Поздоровивши графа дуже чемно, війт представив йому свою справу, а той, хоч і здивований дещо, дав війтові гроші.

Потім попросив війта й учителя сісти при його столі. Відмовити не годилося.

Йосько подав найліпшу сливовицю, інші гості зажадали й для себе по чарці й здавалося, що до корчми "Під королем Матвієм" вернулися давні, добрі часи.

Молодий іраф почав-випитувати, чи часто заходять у село туристи.

— О, дуже рідко, — відповів війт, — а шкода, бо околиця дуже гарна!

— Я теж так думаю. Це, що я бачив з вершка Ретязату, може захопити найвибагливішого туриста.

— Гори тут дуже гарні, дуже гарні, — говорив учитель Гермод, — і ми радили би піти ще на гору Парінг.

— Думаю, що не матиму вже часу, — відповів граф. — Хочу завтра раненько йти до Карльсбургу.

— То вже так скоро хочете нас покинути? — говорив Йосько, солодко всміхаючися.

— Ну, так, — відповів граф. — Зрештою, чого мені сидіти тут у Версті?

— Думаю, що в нашому селі знайдеться не одно, що може зацікавити туриста, — завважив війт.

— А все ж, як самі ви сказали, туристи тут рідко заходять, — відповів граф, — це тому, що в околиці нема нічого цікавого...

— Так справді... нема нічого... — відповів війт, пригадавши собі замок.

— Нічого... — повторив за ним учитель. — Хіба замок...

— Ая!... ая!... — вихопилося Федеві проти його волі.

Граф доглянув їхнє збентеження й це дуже його зацікавило. Він звернувся прямо до Федя й спитав, як розуміти це його безнадійне "ая! ая!"

Федь подумав собі, що, може, це й добре буде для села, коли він скаже про замок, тому відповів:

— Я так сказав, бо мав до цього причину.

— То справді є тут щось цікавого в Версті? — питав далі граф.

— Цікавого... — повторив війт.

— Ні!... ні!... — закричали всі присутні.

А граф, глянувши на їх змінені й перелякані обличчя, запитав знову ще більше здивований:

— Що це таке?

— Знаєте, пане граф, — відповів Грицько, — це замок у Карпатах.

— Замок у Карпатах?...

— Так... саме той вівчар сказав мені про це до вуха, — говорив Грицько, показуючи на Федя, що схилив голову, не сміючи глянути війтові в очі.

Коли вже прорвалася гребля мовчанки, війт сам оповів молодому графові про все, що відносилося до замку.

Франц Телєк як освічена людина не міг вийти з дива, як можна бути таким забобонним. На його думку, всі ті надприродні явища можна собі зовсім дуже легко пояснити: в замку мешкають якісь люди, й, очевидно, палять там, тому й дим іде з комина башти. Їм залежить на тому, щоби ніхто не наближався до замку, тому дзвонять у замковий дзвін і т. д.

Це все говорив молодий граф, голосно сміючися, на великий сором присутніх.

— Але позвольте, ясновельможний пане графе, — говорив війт, — тут є ще щось: до замку ніхто не може дістатйсяі...

— Справді?...

— Наш лісничий і наш доктор пішли недавно тому туди, але це їх дорого коштувало!

— Що ж їм такого страшного трапилося?... — питав граф з насміхом.

Війт оповів докладно всі пригоди лісничого й доктора.

— То кажете, — сміявся молодий граф, — що вашому докторові ноги наче вросли в землю... він не міг рушитися ані вперед, ані взад...

— Ані вперед, ані взад, — повторив учитель.

— Він дуже бояся, той ваш доктор, — говорив граф, — і зі страху втратив владу в ногах...

— Але, ясновельможні, — зачав знову війт, — як це пояснити, що як Микола був уже майже вгорі, на обороннім мурі, його мов вдарила якась рука...

— Певно ланцюг прорвався, або він зле вхопився рукою.,.

— Він так потовкся, — говорив далі війт, — що лежить до нині...

— Але Думаю, що не вмре? — сміявся далі непоправний граф.

— На щастя, ні...

— У цьому всьому нічого надприродного, — говорив далі молодий граф. — В замку хтось, певно, мешкає. Хто?... В кожному випадку ніякі духи, але люди, що їм на тому залежить, щоби всі оминали замок. Напевне, це не дуже порядні люди. Може, й розбишаки.

— Розбишаки?... — крикнув війт.

— Можливо.

— Так думаєте, ясновельможний пане?... — говорив учитель.

— Думаю, що в вашому селі люди є дуже забобонні й ті гості в замку про це знають та використовують вашу забобонність.

Усі мовчали, але в душі ніхто не вірив у слова молодого графа.

— Бачу, що не переконаю вас і що ви далі будете вірити в ті всі страховища, — обізвався граф.

— Ми віримо ясновельможному панові, але віримо і в те, що ми бачили, — відповів війт.

— І в те, що справді є, — докинув учитель.

— Дуже жалую, що не маю часу на це, бо щоб вас переконати, що так є, як я кажу, ми з Грицьком пішли би до того вашого замку...

— Що?... ви хотіли би, пане графе, йти до замку?... — крикнув війт.

— Очевидно, й сам чорт нас не спинив би.

Присутні, що слухали того, як молодий граф говорить свобідно й з насміхом про духів, почали непокоїтися, чи це не стягне якого нового нещастя на село. Бо ж ті надприродні сили чують усе те, що тут говориться й хто зна, чи не заговорить котрийсь з них знову, як тоді?

Війт оповів ще й про таємний голос графові, але той лише знизав плечима. На його думку, всі мусіли тоді забагато випити й це їм причулося.

Присутні стояли вже коло дверей, щоб чим-скорше вийти й не слухати далі тих святотацьких слів, але граф відізвався:

— Справді, село Верст, як бачу, ціле живе в страху.

— І це не без причини, ясновельможний пане графе, — відповів війт.

— Ну, добре; я позавтра буду в Кольошварі й, як хочете, повідомлю владу, щоби прислала тут жандармів.

Нічого люди так радо не приняли, як ту звістку, а все ж люди гаки не вірили, щоб жандарми чи військо або хоч би навіть ціла армія могла здобути замок, коли духи захочуть боронити його своїми надприродними способами.

— Одно ще, — говорив далі граф, — ви досі таки не сказали мені: до кого належить чи належав цей замок?

— До родини князів Горців, — відповів війт.

— До Горців?... — закликав граф, — то це князь Рудольф походив з тої родини?

— Так, пане графе.

— А ви знаєте, де він?

— Ні. Давно вже нема його в замку.

Граф поблід, повторюючи мимохіть прибитим голосом:

— Рудольф Горці.

IX

Рід графів Телєків був одним з найстарших та найславніших у Семигороді. Вже від початку XVI ст., ще поки Семигород не втратив своєї самостійності, повторюється це ім’я в історії краю в усіх війнах та помітніших політичних подіях.

Згодом залишилася з того роду, хоч він і був щасливіший від роду князів Горців, тільки одна лінія графів Телєків з Крайової. Останнім нащадком тої лінії був Франц Телєк, той сам, іцо прийшов до Версту.

Дитячі літа провів молодий граф у батьків нк замку; виховали його по великопанськи, як годиться нащадкові славного, старого роду.

Його вчителем був старий чернець, італієць. Коли молодий граф підріс, став пристрасним ловцем, їздцем і славним стрільцем, що поклав уже не одного ведмедя.

Графиня Телєк померла, коли її син мав щойно п’ятнадцять літ, а кілька років пізніше помер і старий граф.

Молодий Телєк лишився сам, без рідні і приятелів. Довго не міг він найти рівновагу з великого жалю по втраті батьків і сидів три роки в замку в Крайовій, мов пустельник; за цілий той час був двічі чи тричі в столиці.

Але таке життя вкінці йому набридло й граф, скінчивши двадцять три роки, рішився поїхати в світ. Одного дня покинув замок на старих слуг, а сам з чурою Грицьком, колишнім жовніром, подався в невідоме. Гриць був дуже відважний, рішучий і прив’язаний до свого пана.

Молодий граф хотів відбути подорож по цілій Європі й звидіти всі більші міста, щоб поширити своє знання.

На початок вибрав Італію, край, що про нього стільки наслухався від свого старого вчителя. В Італії перебув повних чотири роки, живучи нп переміну у Венеції, у Флорентії, Римі та Неаполі. З черги бажав звидіти Німеччину, Іспанію, Росію й Англію.

Коли граф мав двадцять сім літ, приїхав до Неаполя. Думав пробути там всього кілька днів, потім оглянути Сицилію й на рік вернутись до

свого замку в Крайовій. Але тут трапилася "йому пригода, що перекреслила ті плани й залишила нестертий слід на цілому життю графа.

Під час свого останнього побуту в Італії граф часто перебував у товариствах, де сходилися всякого роду й покрою мистці.

Будучи раз у театрі, познайомився з жінкою, що в ній палко закохався. Була це’співачка в театрі Сан-Парльо, молода й талановита, що захоплювала всіх своїм голосом і грою. Театри в Мілане, Венеції, Флорентії, Римі й Неаполі переймали її навзаводи так, що вона не могла вирватися за кордон.

Називалася Стілля. Мала двадцять п’ять літ, довге, золоте волосся, чорні очі, удуховлене личко й ціла була, мов статуя, вирізьблена Праксітелем. А до того голос у неї був чарівний. Льоссе, напевно, сказав би про нього: "Твій спів заносить біль до неба".

Але той спів, що захоплював поетів, можна було передати тільки безсмертними словами: "...це голос серця, що сам пливе до серця".

Але ж ця велика артистка, що з таким чуттям і мистецтвом грала любовні сцени, сама ще не кохала ніколи. Ніколи ще її очі не відповіли на захоплений погляд, що з сотень очей плив до неї на сцену. Здавалося, що її життя зосередилося тільки в мистецтві, що вона живе тільки мистецтвом й для мистецтва.

Граф закохався в ній з першого погляду. Це було його перше кохання. Не поїхав уже до Сицилії, як задумав, але залишився в Неаполі; почав старатися бачитися зі славною співачкою, але її двері були замкнені перед ним так само, як і перед іншими її звелични-ками.

Тепер він жив лиш думкою про Стіллю. Для неї вирішив пожертвувати ціле своє майно, життя і душу.

Але був іще хтось, що подібно, як граф Телєк, ходив, мов тінь, за Стіллею. Це був старший добродій, що його граф уперше побачив під час своєї останньої поїздки до Неаполя. З виду подобав на великого пана., але ніхто не знав ані його прізвища, ані походження. Його можна було зустріти завсігди там, де виступала Стілля. Сьогодні в Римі, завтра у Флорентії, позавтра знову в іншому місті. Здавалося, що її спів є конечний йому до життя, як повітря.

І коли граф жив лише Стіллею від часу, як вперше її побачив, то цей незнайомий жив нею уже від шести літ. А все ж ніколи він не пробував зблизитися до неї, ніколи не представився їй, ані не писав до неї, хоч ніколи не поминув жодного її виступу й у всіх театрах мав свою зарезервовану ложу. Одягнений в темну нагортку, у великому, насуненому на очі капелюсі сидів у глибині своєї ложі тихий і заслуханий. Коли Стілля відспівала останню свою точку, він відходив, а спів іншого співака чи співачки не міг його затримати.

Хто був той дивний незнайомий? Стілля рада була про це довідатися, бо скрізь, де тільки повернулася, бачила його таємничу постать і чула його погляд на собі.

Коли жінка цікава, то завсіди дізнається того, чого хоче. Товаришки доповіли Стіллі, що таємничий незнайомий має в себе її портрет в дорогоцінних, золотих рамах, що купив його на вагу золота у славного маляра-портретиста.

Щось більше про нього важко було дізнатися, бо він ніколи з ніким не говорив і не бував ніде, а мав тільки одного товариша, не менше таємничого, як сам.

Приятель незнайомого звався Орфанік. Подобав на вченого, точніше хіміка, що живе на ласці багатого приятеля.

Худий, малий, з дуже блідим обличчям, носив у правому оці чорний монокль. В розмові вимахував руками, а під час проходів говорив голосно сам до себе. Всі знали й таємничого поклонника співу Стіллі та його дивного приятеля; вони приїжджали щороку в театральному сезоні до своєї вілли в Італії. Приятелі Стіллі й газетні рецензенти крутилися так довго коло тої вілли, поки не довідалися, хто є той таємничий незнайомий, а коли граф спитав про його прізвище, то почув:

— Князь Рудольф Горц...

Це діялося тоді, коли Молодий граф приїхав до Неаполя. Від двох місяців театр Сан-Карло був кожного вечора переповнений: всіх притягав туди спів Стіллі. Ще ніколи не була вона така захоплива й не збирала стільки оплесків.

На кожній виставі сидів граф у своєму фотелі, поруч оркестру, а князь Горц у своїй ложі.

Несподівано рознеслася по Неаполю чутка, що всіх. глибоко пройняла: Стілля хоче покинути сцену! В самому розквіті своєї краси й таланту! Хіба це було можливе?

А все ж так воно було.

Стіллю почав непокоїти той таємничий незнайомий. Вона наважилася покинути театр, щоб тільки позбутися настирливого погляду його захоплених очей.

Тому, коли граф Телєк найшов нагоду освідчитися їй, вона згодилася стати його дружиною.

Вінчання Стіллі з графом мало відбутися зараз по закінченні театрального сезону в Неаполі.

Можна собі уявити, яке враження викликала ця постанова Стіллі не тільки в мистецькому, але й в аристократичному світі!

Для князя Горца, що тратив з відходом Стіллі з театру все, що тримало його при житті, були заручини Стіллі з графом Телєком страшним ударом.

Всі запримітили, що Орфанік не відступає його тепер ані’ на хвилину й кожного вечора сидить з ним у ложі.

Вкінці надійшов день останнього виступу Стіллі. Мала попрощатися з публікою у своїй найгарнішіи креації Анджеліки д’Орляндо в найкращому творі Арконаті.

Цього вечора було стільки публіки, що ледве десята частина дістала білети. Всі сподівалися якоїсь демонстрації проти графа Телєка, а тим часом піднялася завіса п’ятого акту опери.

Цим разом князь Горц зайняв уже своє місце в ложі, ще заки Орфанік з’явився коло нього.

На сцену вийшла Стілля, ще краща, як звичайно. Відтворювала свою ролю з таким чуттям і таким хистом, що публіка німіла з подиву і захоплення.

Молодий граф стояв за кулісами і тремтів зі зворушення. Одиноким його бажанням було дочекатися кінця вистави. Тоді прогримлять останні оплески, він вирве Стіллю раз на все звідсіля-й відвезе її як графиню Телєк далеко, далеко до свого замку в Семи-городі.

Тим часом надійшла ця драматична сцена, де вмирає героїня д’Орляндо. Ніколи ще не дзвеніла так чудово чарівна мелодія мистця Арконаті… Ніколи Стілля не співала з таким чуттям… Ціла її душа спливала в строфи…

В цій хвилині розсунулася завіса в ложі князя Гйрца й показалася якась голова з довгим волоссям. На Смертельно блідому обличчі горіла пара очей несамовитим огнем.

Стілля співала останню строфу кінцевої дії... Саме приходили тут ті слова повні туги:

Чую, як моє серце тремтить,

Хочу вмерти...

Нараз урвала... Підняла руку до уст, її лице зарожевіло... Захиталася... й впала...

Публіка зірвалася зі своїх місць. В ложі князя Горца почули крик... Граф Телєк кинувся на сцену і вхопив Стіллю у рамена... поглянув на її личко... кликнув по імені й закричав:

"Не живе!... не живе!... не живе!..."

Стілля справді не жила... Чаша переповнилася вщерть... Її лебединий спів об’єднався з її останнім віддихом...

.....

Молодого графа віднесли до готелю в безнадійному стані. Його не було на похоронах Стіллі.

На цвинтарі Кампо Санто Нуово, де похоронили молоду співачку, виднів на мраморній плиті лиш напис:

"СТІЛЛЯ"

Вечором по похоронах прийшов на цвинтар якийсь мужчина і стояв довго з похиленою головою над гробом. Йому здавалося, що чує ще її чарівний голос...

Це був Рудольф Горц.

Тої самоГночі князь виїхав із Неаполя в товаристві Орфаніка, а рано прийшов на адресу молодого графа такий лист:

"Це ви вбили її... Прокляті будьте, графе Телєк!...

Рудольф Горц..."

X

Така то була ця сумна історія.

Життя графа Телєка зависло цілий місяць, мов на волоску. Не пізнавав нікого, навіть свого чури Грицька, а в гарячці шепотів ім’я Стіллі.

Але молодий організм при дбайливій лікарській опіці нарешті переміг недугу. Граф видужав і тільки як згадав пам’ятний вечір у театрі Сан Карло, не міг стримати болісного оклику:

— Стілля... моя Стілля! — і витягав тоді рамена, начеб хотів її обняти.

Як тільки молодий граф піднявся з постелі, переконав його вірний Грицько, що треба вернутися до замку в Крайовій. Перед від’їздом з Неаполя пішли оба ще на цвинтар Кампо Санто Нуово.

Молодий граф припав до могили Стіллі, Грицько відійшов на бік, шануючи його біль.

Кілька днів пізніше оба були вже в Крайовій у старому родинному замку графа. Але молодий граф не міг нічим ані тішитися ані цікавитися. Ані віддаль, ані час не могли втишити його болю.

Врешті вірний Грицько намовив свого пана на малу мандрівку в гори, сподіваючися, що там молодий граф дещо розважиться. Вони зви діли долину обох Солей, подивляли чудову високорівню Вулькану, були на горі Ретязат й нарешті добилися до села Версту до корчми Йоська.

По відході війта й інших залишився молодий граф тільки з Грицьком у корчмі і потонув у споминах. Грицько був лихий і проклинав у душі нещасний припадок, що наново пригадав його панові цю прикру неаполітанську історію.

Тим часом війт, учитель і доктор верталися домів невдоволені зі себе, бо хоч і добре сталося, що молодий граф повідомить владу в Кольошварі і прийдуть жандарми, то все ж ціла та історія в корчмі не ворожила нічого доброго для села.

Молодий граф посидів ще з годину в корчмі, потім вийшов на майдан і почав з цікавістю приглядатися горам Плази, де на високорівні Оргаль видніли сірі мури старого замку в Карпатах.

— Так ось той замок належить до того чудака, що був причиною цілого нещастя у театрі Сан-Карло, — думав молодий граф. — Але ж його тут не було від того часу й можливо, що він уже давно не живе.

А втім, пригода лісничого Миколи була дивна. Найімовірніше те, що якісь розбійники замешкали в замку і найліпше було б дати знати в місті поліції, а все ж цікаво було б поговорити з самим Миколою, думав граф і замість вернутися до корчми, пішов до хати війта.

Була третя година пополудню; війт, побачивши перед своєю хатою графа, ввесь так і розплився з чемності: "йому припала велика шана, що

пан граф зайшли до його хати... ціле село Верст вважатиме пана графа спасителем... бо тільки завдяки пану графові все тут зміниться... в село заходитимуть знову туристи... й ніхто не буде вже лякатися замку..."

Граф подякував війтові і спитав, чи не міг би побачитися з лісничим.

— Чому ні, пане графе! Він хоча трохи хворий, то радо служитиме вам, пане графе! Правда, Марійко? — звернувся війт до дочки, що саме вийшла з хати.

— Так, пане графе, — відповіла Марійка. — Йому вже. Богу дякувати, краще.

Молодий граф подивився з приємністю на гарну дівчину, а довідавшися, що це суджена Миколи, спитав:

— Як зачуваю, то лісничому вже краще... маєте, певно, доброго лікаря в Версті?

— Ще й якого доброго! — відповів війт.

— Так, прошу пана, — докинула Марійка, — маємо доктора Патака.

— Чи.не той сам, що ходив з Миколою до замку?

— Так, пане графе!

— Я хотів би поговорити з Миколою.

— Прошу дуже.

— Не журіться, панно Марійко, не буду його довго непокоїти. А коли ж весілля?

— За два тижні.

— Ну, то, як позволите, пане війте, я запрошуюся на весілля.

— Просимо, просимо! Велика це честь для нас, — говорив війт, а Марійка додала, спалахнувши:

— Коби тільки виздоровів до того часу, бо, як знаєте, пане графе, його хвороба не така собі звичайна...

Вона мала на думці "духів", що причепилися до хвороби Миколи...

— О, тим не журіться, панно Марійко. Впевняю вас, що все буде гаразд. Я повідомлю владу й жандарми зроблять на замку порядок, — відповів граф і, не хотячи слухати далі про духів, попросив, щоб його запровадили до Миколи.

Марійка завела його до кімнати, де сидів лісничий у великому старому кріслі й відійшла.

Лісничий Микола знав уже, що два подорожні ночували у Йоськовій корчмі та що’один з них був графом; він чемно привітав гостей.

— Пане лісничий, — заговорив граф, простягаючи руку, — прошу вас, скажіть мені, чи й ви .вірите, що в’замку є духи?

— Я примушений в це повірити, пане графе!

— І справді вас трутила якась рука, як ви хотіли вилізти на мур?

— Щодо цього нема сумніву.

— Чому ви так думаєте?

— Духи не бажають того, щоб хтось дістався до замку.

Лісничий почав оповідати, хоч знав уже від війта, як на ті справи дивиться молодий граф. Дійшовши до того місця, де доктор не міг рушитися з місця, спитав:

— Як це пояснити, пане графе, що докторові ноги мов приросли до скали?

— Може, доктор став у яку щілину в скалі й тому не міг рушити ногами.

— То була б якась рана, якийсь знак.

Молодий граф признав лісничому слушність, не знаючи, що відповісти, а лісничий додав:

— Зрештою, про це не можу так добре знати, бо це відносилося до доктора. Знаю тільки докладно, що мені трапилося.

— Так... так... лишім доктора, а говорім про вас, — сказав граф.

— Мене трунула з муру якась рука.

— А нема знаку, нема синця?

— Нічого нема, пане графе, а все ж одна моя рука і цілий бік були мов спараліжовані.

— І це було тоді, як ви хотіли вилізти вже на мур?

— Так, тоді. Я мав іще стільки свідомості, що вхопив другою рукою за ланцюг, як летів у долину. Щойно впавши на землю, я втратив пам’ять.

Граф недовірливо хитав головою, а Микола говорив далі:

— Те, що. оповідаю, пане графе, не видумка і доказом цього є хоч би те, що вже вісім днів лежу в постелі.

— Не перечу, це був небезпечний упадок.

— Небезпечний і, напевно, була в тому чортівська рука.

— Ні, — засміявся граф, — я в це ніколи не повірю.

— Ну, то виясніть мені, що це було?

— Зразу цього зробити не можу, але побачите, що все вияснiться цілком просто.

— Дав би Бог!

— А скажіть мені, — зачав знову граф, — чи той замок належав завсіди до родини князів Горців?

— Так, пане графе! Він і далі до них належить, якщо князь Рудольф ще живе, бо вже від двадцяти літ нічого про нього не чути.

— Від двадцяти літ?

— Так, пане графе! Він виїхав і залишив замок на старих елуг, але вони вже всі померли.

— І відтоді ніхто не був у замку?

— Ніхто.

— Ну, а що говорять люди про князя?

— Кажуть, що, певно, помер.

— Помиляються, пане лісничий — я бачив князя Рудольфа п’ять літ тому.

— Він живе?

— Так... в Італії... в Неаполі.

— Ви бачили його?

— Так, перед п’яти літами.

— А тепер?

— Відтоді нічого про нього не чув.

Лісничий замовк; якась думка прийшла йому до голови, але не зважувався її висказати. Вкінці рішився:

— А, може, це князь Рудольф вернувся до замку й не хоче, щоби про це хто довідався?

— Ні... це неможливе!

— Бо й справді — чому він ховався би... і не хотів, щоб хтось побачив його...

— Певно, що так... — притакнув граф, але в душі подумав собі, що гадка лісничого була зовсім імовірна.

Князь був завсіди диваком і дуже можливо, що по пригоді в Неаполі прибув до замку й хоче бути цілком сам, використовуючи забобони темного народу в тім краю. Але враз пригадав собі, що піддавати цю думку верстянам не було би в його інтересі й заговорив:

— Якби це князь Рудольф, то так виходило би, що князь і чорт — це одно й те саме.

Побувши ще хвилину у лісничого, граф змінив тему розмови. Бажав Миколі скорого видужання, бо весілля з гарною Марійкою вже не за горами, а він хоче на ньому бути.

Попрощавшися, вернув у глибокій задумі до корчми.

О шостій годині подав Йосько вечерю. Корчма була порожня, але Йосько впевняв, що це лише тому, що люди не хочуть непокоїти пана графа.

Коло восьмої спитав Грицько:

— Пан граф не будуть уже потребувати мене?

— Ні.

— Піду на майдан викурити люльку.

— Добре, Грицьку.

Молодий граф простягся вигідно у фотелі й потонув у спогадах. Йому здавалося, що він у Неаполі в театрі... що бачить князя Горна в ложі, як дивиться на молоду співачку, наче б хотів її загіпнотизувати... Потім пригадав собі лист, де його обвинувачують в убивстві Стіллі...

Так роздумуючи, граф здрімався. Але це був тільки легкий півсон. Нараз йому видалося, що чує якийсь надзвичайно солодкий і мелодійний голос у залі, де був сам, зовсім сам.

Не знаючи, що це, сон чи ява, почав надслухувати.

Такі Справді, це ця чудова мелодія, романси мистця Стефано й він чує навіть виразно слова:

В садок тисячеквітний

Ходімо, моє серденько...

Молодий граф знав цю пісню... Її співала Стілля на останньмоу свойому виступі...

Ще хвилину плила солодка мелодія з невидних уст, потім спів замовк...

Граф обернувся різко... Хотів зловити хоч іще один звук, хоч далекий відгомін того найдорожчого йому в світі голосу...

Але скрізь було тихо.

— Її голос... — говорив збентежений. — Так... це був її голос... цей голос, що я його полюбив над усе в світі...

Прочунявши цілком, сказав:

— Я спав... це мені тільки снилося!

XI

На другий день прокинувся граф, як тільки почало зоріти. По неспокійній ночі він був мов запаморочений.

Того дня мав з Грицьком іти до Кольошвару.

Були вже в Петрошень і Лівадзель, а тепер хотів граф побути ще кілька днів у столиці Залісся. Відтіля вони мали поїхати залізницею на Угорщину.

Граф одягся і вийшов на майдан. Тут почав з приємністю оглядати схід сонця на високорівні Оргаль.

Роздумував, чи повідомити поліцію в місті, чи взагалі не мішатися до цього. Було б добре помогти темним, забобонним верстянам, але, якщо справді князь Рудольф живе в замку, то краще було цього не робити.

На майдан прийшов Грицько, а молодий граф оповів йому, про все й запитав, що він про це думає.

— Пане графе, — відповів Грицько. — Це дуже можливе, що князь Рудольф грає там у замку ролю чорта, але пощо ми маємо мішатися до того? Хай верстяни самі дають собі раду; це не наша справа.

— Добре кажеш, Грицьку, — притакнув граф. — А щодо війта й інших, то вони самі ‘повинні знати, що робити, — завважив граф.

— Певно, що так! Повинні самі звернутися до . поліції, — потакнув Грицько.

— По сніданку йдемо, Грицьку, далі.

— Добре. Все готове.

— Але заки зійдемо в долину Солі, підемо ще в гори Плази.

— Пощо?

— Так мені щось захотілося. Втратимо на це не більше, як півдня.

Грицька здивував цей новий план графа; йому здавалося, що це недоцільне, але нічого не говорив, бо бачив, що молодого графа опанували знову болючі спогади.

Граф був усе ще під враженням співу, що його чув у сні.

Але невже ж це був сон?...

Усе це так дивно вплинуло на молодого графа, що він хотів конечно піти хоч під оборонний мур, коли вже не до середини замку.

Але це хотів так зробити, щоб ніхто з верст ян нічого про те не знав, бо зразу зачались би переконування і просьби, щоб не йти туди. Тому вирішив, що вийдуть зі села так, наче б ішли до Кольошвару, а потім скрутять на стежку, що її він запримітив з майдану; вона вела з гори Ретязат на гору Вулькан. Туди можна було дістатися на збіччя гір Плази, не потребуючи йти через село Верст.

Біля полудня, заплативши солений рахунок приємно всміхненого Йоська, молодий граф пустився в дорогу.

Війт, гарна Марійка, вчитель, доктор та інші верстяни вийшли на гостинець, попрощати рідкого гостя.

Навіть лісничий Микола вийшов з хати, а доктор завважив чванькувато, що ще трохи й він його зовсім вилікує.

— Гратулюю, — сказав молодий граф до Миколи, — а вам, панно Марійко, також; це головно ваша дбайлива опіка поставила його на ноги.

— Дякуємо, — відповіла Марійка на радощах.

— Щасливої дороги! — говорив лісничий.

— Дай Боже! — відповів граф, сумно всміхаючись.

— Просимо вам, пане графе, ще раз дуже, не забудьте сказати в місті про замок, — кликав війт.

— Ні, пане війте, не забуду, — відповів граф. — Але коли б я десь у дорозі затримався, можете й самі в простий спосіб звільнитися від того непривітного сусідства.

— То легко сказати... — пробурмотів учитель.

— ...І зробити, — відповів граф. — За двадцять чотири години жандарми виполошать усіх "духів" зі замку, як тільки того забажаєте.

— А хіба жандарми дадуть раду духам? — спитав вівчар Федь.

— Навіть духам! — запевнив граф.

— Пане графе, — обізвався доктор, — якщо б ви пішли були тоді зі мною і з Миколою, то певно так би не говорили.

— Ні, пане доктор, — засміявся граф, — все говорив би те саме, що тепер, навіть хоч би мої ноги не раз, а кілька разів приросли до землі...

— Ноги... так, пане графе, і то в чоботах... Ми попали в царство духів... де все було можливе...

— Не переконаю вас, — сміявся граф, — але думаю, що чоботи жандармів не приростуть до землі, як ваші...

Молодий граф ще раз попрощав Йоська, що низько йому кланявся, війта й усю громаду, та відійшов з Грицвком.

За годину вони були вже на правому березі ріки і спиналися на хребти Ретязату.

Грицько нічого не говорив, бо бачив, що нічого не поможе, боявся тільки, щоб його пан не вліз знову в якусь халепу.

По двогодинному ході граф і Грицько сіли трохи відпочити.

В тому місці Волоська Сіль йшла крутим поворотом направо; з другого боку видно було вже високорівню Оргаль.

Граф і Грицько мусіли перейти на другий беріг ріки, "щоб дістатися до замку. Ця дорога була вдвоє довша, але вони все ж надіялися, що дійдуть до замку за дня й молодий граф зможе його оглянути. Потім зійдуть на ніч до Лівадзель, а рано підуть до Кольо-швару.

По півгодинному відпочинку подорожні вирушили в дальшу дорогу. Грицько насилу стримався від зав-ваги:

— Це зовсім безпотрібне йти далі! Повернімо я плечима до того проклятого замку й вертаймо.

Перейшовши на другий бік ріки, побачили, що дорога буде дуже тяжка. Грунт був тут кам’янистий; повно було провалів і гірських

потоків. Стежки не було ніякої. Вони обчислили, що за годину будуть на Вулькані, тим часом ішли повних п’ять годин.

Вправді, цей бік гір Плази не був такий залісе-ний як той, що ним ішов Микола з доктором, зате були тут інші перепони. Стрімкі скелі, глибокі провалля, гостре каміння перегороджувало дорогу.

Годину тривало, заки видрапалися на склін гори й направду здавалося, що замок тому був такий недоступний, що дістатися до нього було так тяжко.

Вийшовши на високорівню Оргаль, подорожні побачили на її вершку замок, який здалека нічим не ріж-нивсй від диких скель.

Молодий граф і Грицько йшли до замку з північного боку, Микола й доктор ішли туди зі сходу, де була замкова брама і звисний міст. Від півночі був тільки оборонний мур й відтіля ніяк не можна було дістатися досередини; але це молодого графа не бентежило; він не мав наміру входити до замку.

Було пів до сьомої вечором, коли граф і Грицько стали на вершку високорівні. Перед ними сіріли старі мури замку, його башти й вежі. Біля одної з них видно було старий бук з обломаним гіллям. Південно-західний вітер грався його листям.

І бук і замок виглядали дуже старі й граф переконався, що Федь мав слушність, коли говорив, що замок не постоїть вже довго.

Всередині замку певно були великі зали, стародавні кімнати, зброївні, темні підземелля й покручені коридори.

Ніяке інше місце в світі не було відповідніше на осідок для князя Горца від цього старого, опущеного замку.. Тут він міг жити спокійно, переконаний, що ніхто про це не довідається.

Але назверх ніщо не вказувало на те, щоб у замку хтось мешкав. З коминів не підіймався дим, вікна були щільно позамикані, навіть голос пташок не турбував мертвецької тиші старого замчища.

Молодий граф приглядався мовчки й задумано старій будівлі.

Колись у тому старому замку було гамірно, колись кипіла в ньому життя, а на оборонному валі вартувала озброєна сторожа.

Грицько відійшов на бік, залишаючи графа у спокою, та коли сонце сховалося за верхи гір Плази, а долину обох Солей почали сповивати вечірні сутінки, Грицько заговорив:

— Пане графе... темніє. Наближається ніч.

Граф наче не чув.

— Пора вже йти, — почав знову Грицько. — В Лівадзель позамикають усі корчми.

— Зараз, Грицьку, зараз іду, — відповів граіф і стояв далі, наче вкопаний у землю.

— Не забувайте, що ті скелі ми з трудом пройшли в білий день, а що буде вночі...

— Правда, правда, Грицьку... зараз уже йдемо...

Здавалося, що щось здержує молодого графа й він не може відійти від замку.

Може і йому, як докторові, приросли ноги до скелі?...

Ні! Його ноги були вільні, він ходив сюди й туди по високорівні, а коли б хотів відійти, ніщо б йому не перешкодило...

— Пане графе, йдемо? — не витримав Грицько.

— Так, так, — відповів граф і не рухався з місця.

Тим часом на високорівні почало вже добре вечоріти. Замок оповили вечірні тіні, але ані в одному вікні не блиснуло світло.

— Пане графе, та ходім уже! — просив Грицько.

Граф пустився вже йти до нього, коли враз на замковій терасі там, де ріс ославлений бук, появилася якась мрячна з’ява...

Граф спинився і вдивився в з’яву.

Це була молода жінка, її довге волосся було розпущене, а руки простягнені. Вона мала на собі білий одяг.

Ах, цей одяг! Чи не був це одяг Стіллі, що вона його мала на собі під час кінцевої сцени в театрі, коли траф бачив її останній раз?

Так! Це була Стілля! Вона простягла руки до графа й дивилася на нього палаючими очима.

— Це вона... вона... — крикнув граф, хитаючися, і був би впав лід муром, коли б Грицько його не підтримав.

З’ява зникла...

Як дивно! Одна мить і граф пізнав Стіллю.

— Вона, це вона!... Стілля живе!... — закликав.

XII

Хіба це було можливе? Стілля, що її граф ніколи не думав уже побачити, появилася на замковій терасі! Це йому не привиділося, бо й Грицько її бачив!... Це була, певно, вона й мала на собі той сам одяг, що в ньому виступала останній раз у театрі Сан-Карло!

Молодий граф бачив її на власні очі. Чи справді ця обожана жінка, що мала бути його дружиною, була ув’язнена від п’яти літ у тих заліських горах? Хіба ж це було можливе, щоби Стілля воскресла? Чи князь Горц схопив її тоді мертву й завіз до свого замку в Карпатах? Чиї ж це похорони відбулися тоді на цвинтарі Кампо Санто Нуово у Неаполі?

Все це було неймовірне, подобало на чудо й граф сотню разів повторював це собі вперто... А все ж Стілля була на замку... Вона жила, бо він бачив її на терасі!...

Молодий граф пробував зібрати свої думки, й рішився: за всяку ціну вирвати Стіллю з рук князя Горца, що в’язнив її в замку в Карпатах від п’яти літ!

— Слухай, Грицьку... — заговорив придавленим зі зворушення голосом, — розумієш ти що з того... бо я вже нічого не розумію. Мені здається, що я збожеволів...

— Успокійтеся, дорогий мій пане!

— Перш усього мушу дістатися до неї... до неї... ще нині...

— Може би так завтра?

— Кажу тобі: нині... Вона є тут... І бачила мене, так як я її... Вона жде на мене...

— Ну, добре, але коли й я піду з паном графом...

— Ні! Піду сам.

— Хочете йти самі?

— Так.

— Але як дістанетеся туди, коли лісничому Миколі це не вдалося?

— Мені це вдасться!

— Брама замкнена...

— Нічого. Найду якусь щілину в мурі... Я мушу туди дістатися!...

— Позвольте мені, пане графе, іти з вами, прошу вас!

— Ні, Грицьку, підеш до Версту... Ні!... не до Версту, не треба, щоб там знали... підеш до села Вулькану й там переночуєш... а коли мене там до рана не буде, підеш до міста — даш знати поліції, все розкажеш і прийдеш сюди з жандармами... Хай обстрілюють замок. А ти тут зачекаєш. Ах! Господи, вона живе. Ніщо, тільки б дістати князя Горца у руки!...

Грицько бачив, що його пан уже зовсім не володіє собою.

— Ну, йди, Грицьку, — приказав граф.

— Мушу йти?

— Так, — відповів граф і почав відходити.

Грицько постояв ще хвилину на місці, але побачивши, що на впертість графа нема ради, почав потішати себе, що його пан так чи так не дістанеться до замку й прийде до Вулькану... завтра... а може, ще й нині вночі...

Тоді вони оба підуть до міста... повідомлять поліцію... і те, що не вдалося Миколі ані графові, напевно вдасться жандармам... Вони дадуть собі раду з князем Горцем, звільнять бідну Стіллю, зруйнують замок у Карпатах... так, що не залишиться з нього камінь на камені...

Так роздумуючи, зійшов вірний Грицько з високорівні і подався в напрямі Версту.

Тим часом граф ішов довкола оборонного валу.

Крізь його голову пролітала хмара думок.

Тепер він був уже певний, що князь є в замку, коли там була ув’язнена Стілля...

Але як дістатися до неї?...

Перешкоди, що їх лісничий не міг перемогти, він переможе!... Це не була відвага, що перла його до тих старих мурів; це було велике кохання до тої жінки, яку вважав за мертву!

Граф знав, що дістатися до замку буде можна тільки з південного боку, де є брама і звис ний міст. Пустився в тому напрямі довкола оборонного валу.

Вдень було б неможливо вилізти на мур, бо на замку його побачили б, але вночі це могло вдатися.

Тим часом зробилося так темно, що граф ішов далі напомацки, інстинктивно оминаючи скелі й провалля, що були довкола муру. Так дійшов аж до другої башти, але тут попав між такі скелисті дебрі, що не міг з них вийти. Покалічив собі руки, щохвилини падав, а тим часом над його головою зривалися зі скель гірські орли з диким криком.

Ах, чому не задзвонить дзвін у замковій каплиці? Чому не блисне світло з башти, що про нього оповідали Микола і доктор?

Він біг би з утіхою на голос дзвону й на це світло!

Але ні! Ніщо не каламутило мертвецької тиші. Ніщо не роз’яснювало темної ночі...

Вже більше як годину блукав граф поміж скелями й почав боятися, чи не зійшов уже задалеко в долину. Вкінці спинився, ламаючи руки в одчаю. Куди йти, щоб дістатися до брами? Чи підождати до рана? Але тоді побачать його зі замку... Рудольф Горц добре буде його пильнувати!

Тільки вночі й то зараз мусить дістатися до замку, але він не може цього зробити через ту прокляту темінь!

Одчаяний до краю, крикнув:

— Стілля... моя Стілля!...

Хіба він вірив, що ув’язнена вчує його голос?

А все ж таки кликав кохану по імені, аж відгомін котився по горах.

Нараз побачив світло, що плило звисока.

— Замок... ось і замок... — сказав він до себе.

І справді, в одній замковій вежі блиснуло світло.

Граф повірив, що це Стілля засвітила світло, щоб показати йому дорогу до брами...

Почав іти за світлом. Зайшов задалеко направо й тепер вертався. Небавом був уже недалеко замкової брами. Чи вдасться йому дістатися досередини?..

Граф підійшов ближче; звисний міст був спущений... Брама створена...

Не надумуючися, ввійшов крізь браму...

Але ледве поступив кілька кроків, звисний міст з лоскотом піднявся й брама замкнулася.

Граф був в’язнем замку в Карпатах...

XIII

Мешканці Версту й туристи знали замок у Карпатах тільки здалека. Зблизька ніхто його не бачив, бо одних стримував страх, других тяжкий доступ до нього. Тому всім здавалося, що замок у Карпатах — то лиш старі звалища.

Тим часом так не було. Будівля із старої твердині іа оборонним муром була ще ціла й могла помістити в собі цілий відділ війська.

Там були ще великі зали, глибокі підземелля, льохи й ріжні ходи та підземні дороги, що зверху поросли травою. Головна башта підіймалася на три поверхи, а в ній були гарні зали, де зовсім вигідно можна було мешкати. Замість крівлі вона мала терасу, звідки можна було дістатися до обох веж. З тої тераси сходилося кам’яними сходами й до замкового городу, де були ще тут та там керниці; вода з них плила до потока Няди. Довгий підземний коридор єднав замок з дорогою, що вела до села Вулькану. Так виглядав замок усередині. Його геометричний план був дуже складний і подобав на старовинний лабіринт.

Цікаво, чи молодий граф найде в ньому нитку Аріадни подібно, як легендарний Тезей?

Коли за молодим графом брама з грюкотом замкнулася, він ані трохи тим не збентежився. Навпаки, зрадів, що нарешті найшовся в замку князя Горца, де була його Стілля; він рішився віддати навіть життя, щоб тільки її визволити.

Коридор, що до нього ввійшов граф, був широкий й доволі високий. Мав кругле склепіння, а в стінах численні заглибини. Але в коридорі було так темно, що граф міг посуватися вперед тільки крок за кроком.

Він звернув наліво й, обтовкуючись від стіни, йшов далі. За останнім закрутом натрапив на якусь завісу. Обережно підняв її й перейшовши крізь якийсь отвір, знову зачав іти вперед. Враз приспішив ходи, але все щось його спинювало: то якийсь мур, то якийсь закрут, то знову вибої під ногами. Йому здавалося, що замість іти до вежі, він вертається назад. Почав гарячково шукати іншої дороги.

Але скрізь було так темно, що ніяк було визнатися. Це був справжній лабіринт.

Граф задумався. По тому, що він не йшов ані вгору, ані вниз, можна було пізнати, що з тої галереї він не дістанеться до вежі.

Певно, було якесь інше получення між замковою брамою й вежею, але він про нього не знав.

Почав наслухувати, чи не вчує якого голосу, або кроків, але дарма! Тоді почав так голосно кликати Стіллю, що, певно, його голос чути було аж у вежі; але й це нічого не помогло. Граф відчув, що сили його покидають.

Відколи вийшов з Версту, не їв іще нічого, був голодний і спрагнений; ніч була холодна і він дзвонив зубами.

Була, може, дев’ята година вечором, коли граф, поступивши вперед, учув, що під його ногою нема землі. Нахилився і діткнув рукою сходів.

Зачав сходити ними вниз й начислив їх щось шістсот сім, коли нараз на кілька кроків перед собою побачив світло.

— Може це вона?... — заговорив зі зворушенням до себе й пустився бігти в напрямі світла.

Нараз зашпортався й упав через поріг до якогось льоху, що був на яких дванадцять стіп глибокий; його кругла стеля спиралася на вісьмох стовпах. Вгорі на середині звисала зі стелі скляна баня, а в ній горіло жовте світло.

Проти дверей, що ними граф увійшов, були ще другі двері, оковані залізом. Вони були замкнені.

Біля одної стіни льоху була постіль, а властиво кам’яна прича, на яку хтось кинув подушку й накривало, один стілець і тяжкий стіл, прикріплений залізними штабами до муру. На столі стояла в глечику вода, здоровий кусень сухого хліба й шматок зимного м’яса.

Усе це вказувало, що в замку сподівалися гостя у тому льоху.

Граф був такий голодний, що перш усього забрався до їжі. Покріпившися дещо, хотів зібрати думки, але дарма. Останками своїх сил доволікся до причі, коли враз світло погасло й він проти своєї волі запав у глибокий сон.

Як довго спав, того ніяк не міг собі уявити. Його годинник стояв, а льох роз’яснювало знову жовте світло.

Граф встав з постелі й перейшовся по льоху; двері, що ними він увійшов, були далі створені, а ті другі все ще замкнені.

Під час його сну був хтось у льоху, бо на столі стояв знову хліб з м’ясом, а глечик був наповнений свіжою водою.

Граф ходив по льоху й роздумував, чи вийти тими створеними дверми назад до галереї, чи ждати тут в льоху до рана на Грицька, що прийде з жандармами з міста.

Нараз почув поза замкненими дверима якийсь шелест. Миттю приложив до них вухо й почав наслухувати...

Хтось ішов до дверей; чиїсь кроки було чути чимраз виразніше.

Граф вийняв кинджал і, стиснувши його міцно в руці, застиг в ожиданні. При тім думав: коли відчиняться двері і ввійде якийсь слуга князя, то він кинеться на нього й примусить завести себе до вежі.

Коли ж то буде сам князь Горц, то вб’є його без милосердя.

Двері не відчинилися... але молодий граф почув за ними голос Стіллі... Так! Це був її ніжний, чарівний голос. Вона знову співала цю прегарну мелодію, що нею заколисала його вчора до сну:

В садок тисячеквітний

Ходімо, моє серденько...

Слова проникали аж до глибини душі молодого графа... Заслухавшися в солодкий спів, забув про цілий світ, а тим часом Стілля повторяла чарівний рефрен:

Ходімо, моє ти серце!

Ходімо!

Але не відчиняла дверей! І він не міг дістатися до неї, щоб вхопити її в свої рамена...

— Стілле... моя Стілле!... — закликав граф у розпуці, вдаряючи об тяжкі двері.

Але кроки за дверима почали віддалятися... а спів затих...

Граф кинувся, щоб виламати тяжкі двері, та вони навіть не подались.

Нараз осліпила його страшна думка:

— Збожеволіла!... — крикнув... — Вона збожеволіла... бо не пізнає мого голосу... не відповідає на мій заклик... П’ять літ ув’язнена в страшному замку... вона втратила розум!..

Відійшов від дверей. Його очі горіли несамовитим вогнем, волосся було розбурхане, обличчя страшне.

— Мені здається, що я збожеволів вже також, — заговорив сам до себе й почав бігати по льоху, мов дикий звір у клітці. Вкінці закричав:

— Ні!... і ще раз ні!... Не можу збожеволіти... мушу видістатися з цього льоху!...

І побіг до перших дверей...

Але вони були замкнені... Замкнулися без гомону тоді, як він слухав співу Стіллі...

Молодий граф був ув’язнений у льоху.

XIV

Граф мав доволі часу, щоб усе як слід передумати. В його розбурханих думках спомин Стіллі був найсильніший; він ще довго наслухував, чи не долетить до темного підземелля хоч відгомін її співу. Але дарма!

А, може, йому це тільки причулося? Це вона співала тут перед годиною у підземеллі і це її він бачив на вежі!

Думка про божевілля Стіллі не покидала графа.

Ах, коби він міг забрати її відсіля, з того проклятого замку й завести до Крайової! Його опіка й безмежне кохання привернули би їй, певно, здоров’я!

Так роздумував граф довгі години й не міг ніяк успокоїтись.

Вкінці зрозумів, що треба холоднокровно щось придумати.

— Мушу втекти... — сказав собі, — рішуче мушу втекти... як тільки відчиняться двері... але що тут хтось входить лише під час сну... то прикинуся, що сплю!...

Враз видався йому його довгий, твердий сон дивним. Чи не було в хлібі або в воді якогось насонного наркотику? Не буде вже їсти ні пити!... Небавом, певно, хтось надійде...

Лежачи на постелі, почав наслухувати, чи не зближається хто до одних або до других дверей. Але скрізь було тихо...

Тоді граф зірвався з постелі й почав знову неспокійно бігати по келії. Голова йому горіла, він душився, бо в льоху вичерпалося вже майже все повітря, що найшло туди передше крізь відчинені двері.

Нараз почув легкий подув вітру з гори...

Так, у стелі над одним стовпом мусів бути якийсь отвір.

Миттю виліз по кам’янім стовпі під стелю. Так, там була справді мала щілина в мурі й крізь неї побачив граф над собою мов дно висохлої керниці, куди падало згори трохи світла.

На дворі був день, а по скісних промінням сонця граф пізнав, що це могла бути п’ята година зпо-лудня.

Отже, він спав повних чотирнадцять годин і якщо вони з Грицьком вийшли з Версту 11 липня, то нині мусіло бути 13 липня...

Пролізти крізь вузенький отвір угорі було неможливо й граф мусів злізти по стовпі знову вниз.

Так, видістатися з тої келії можна було тільки дверми...

Перші двері, що він ними ввійшов, були дубові й мали тяжке залізне окуття; не було що й думати про те, щоб ними видістатися з льоху.

Здавалося, що другі двері, за якими граф чув голос Стіллі — слабші й граф рішився саме тими дверми вийти.

Зрештою, він не мав часу довго роздумувати; кожної хвилини міг хтось увійти. Мешканці замку могли цілком слушно припускати, що він спить, випивши насонний напій.

І граф зачав спішно вирізувати ножем неоковану залізом частину дверей. Старався робити це тихо й переривав часто свою працю, пильно наслухуючи.

За три години дерево в залізному окутті було видовбане й двері відчинилися з голосним скрипінням.

Граф стримав віддих і вийшов до малих сіней. Скрізь було тихо. Сонце сховалося вже, мабуть, давно за гору Ретязат, на небі переморгувалися зорі, а на сході вийшов із-за хмар блідий півмісяць.

Могла бути дев’ята година вечором.

Граф увійшов ще раз до льоху, напився води й вкроїв собі. шматок хліба. Потім прикріпив ніж до пояса й вийшов з келії, замикаючи за собою двері.

Коли подумав, що тепер зможе вкінці дійти до нещасної Стіллі, серце било йому голосно з радості.

За хвилину натрапив у темних сінях на сходи й зачав іти ними вгору. Пройшовши сімдесят сім ступнів, вийшов наверх. Звідсіля вів кудись темний коридор. Вже півгодини йшов ним граф і ніякі двері, ані ніяка

інша перешкода не спиняла його. Мав враження, що той коридор веде до оборонного валу на високорівні Оргаль.

Зупинився на хвилину, щоб відітхнути й зачав знову йти перед себе.

Нараз запримітив, що стоїть перед якоюсь стіною. Коридор був замурований.

Усі дотеперішні зусилля розбилися знову об цю перешкоду й граф не міг стримати розпучливого крику. Йому закрутилося в голові, коліна під ним угнулися і він впав, як довгий, під муром.

Але за хвилину побачив, що кам’яна долівка має в тім місці риси й рухається; миттю зачав знімати одну кам’яну плиту за другою. В долівці зробився малий отвір; крізь нього продиралося світло; граф почув якийсь шелест.

Глянув вниз і побачив під собою замкову каплицю.

Каплиця, збудована в готицькому стилю, мусіла бути колись дуже гарна, але тепер це була тільки руїна. Вправді, тут і там видно було ще мармурові плити, де спочивали предки родини Горців, але вікна каплиці були без шиб, престіл був повалений і ціла обстанова знищена. Однак на дзвініці висів ще славний дзвін, що лякав верстян; від нього звисав аж до долівки ланцюг.

В каплиці доглянув граф чоловіка, що держав у руці ліхтарку, а коли світло впало на його лице, граф пізнав Орфаніка, того дивака-вченого, що завсіди держався товариства князя Горца.

Коли граф мав іще які сумніви щодо того, чи князь є в замку, то тепер вони зовсім розвіялися, бо там, де був Орфанік, мусів обов’язково бути й князь Рудольф Горц.

Але що робив той Орфанік тут у каплиці так пізно?

Граф з цікавістю почав приглядатися.

Орфанік клячав на землі й прикріплював до залізних мін дротики, розвиваючи їх з клубків, що лежали в в одному куті в каплиці. Він був такий зайнятий своєю працею, що, певно, не запримітив би графа навіть тоді, якщо граф підійшов би близько до нього.

— Ах, чому ця діра в стелі була така мала? Чому не можна було нею пролізти! — думав собі граф. — Він увійшов би до каплиці й кинувся би на того Орфаніка та приказав йому завести себе до вежі...

— А, може, це краще, що він недоглянений, незав-важений ніким розкриє тайні наміри тих людей...

За кілька хвилин з’явився в каплиці ще один мужчина. Це був князь Рудольф Горц. Він майже не змінився за стільки літ. Це була ця сама постать, що в Неаполі. Висока, худа, з блідим обличчям, довгим, розбурханим волоссям та несамовитими очима.

Князь підійшов до Орфаніка, приглядаючися його роботі.

По хвилині вчув граф Телєк їхню розмову.

XV

— Чи скоро скінчите, Орфанік?

— Так; саме докінчую.

— А в бастіонах усе вже готове?

— Все.

— Бастіони й каплиця получені з вежею?

— Так.

— Буде час втекти?

— Так, буде ще час.

— А коридор вільний?

— Так.

Хвилину запанувала мовчанка й Орфанік прикріплював далі дротики до мін.

— Ах, мій старий замку! — закликав нараз князь. — Тих, що хотять дістатися сюди, буде це дорого коштувати!

Князь сказав це таким голосом, що граф аж здригнувся.

— Чи були які вістки з Версту?

— Так, перед четвертою я дістав їх.

— Вночі буде приступ?

— Ні, щойно рано.

— Коли Грицько прийшов до Версту?

— Перед двома годинами й привів із собою жандармів з міста.

— Га, трудно! Мусить бути так, як ми рішили, Орфанік! Замок не може боронитися своїми звичайними способами перед графом Телєком і тими всіма, що хотять тут дістатися, — сказав князь і замовк.

По хвилині заговорив знову:

— Орфанік, а дроти? Треба так зробити, щоб про це ніхто ніколи не довідався, що між замком і селом Верстом була комунікація...

— Перетну дроти.

Нарешті ми дійшли в нашім оповіданні до того місця, де зможемо розказати читачам, в який то спосіб замок лякав верстян і що це за дива й страхи були в ньому.

Вже на початку ми згадали, що ця історія відбувалася в останніх десятиліттях XIX ст. Вчені відкрили електрику. Винаходи Едісона й його наслідників увійшли в життя.

Між всяким електричним приладдям був і телефон, уже дуже удосконалений, і передавав дуже точно розмову, спів, а навіть найменший шелест. Люди могли порозуміватися при помочі того апарату на віддаль, зовсім так само, якби говорили зі собою зблизька.

Орфанік був техніком і працював уже від багатьох літ над тим, щоб пристосувати електричну енергію до практичних цілей.

Він дійшов у своїх дослідах до дуже добрих ви-слідів, але інші вчені не вірили в його винаходи й Орфанік, відсунувшися від усіх, працював далі сам, але попав у нужду. В тому часі зустрів його князь Рудольф Горц. Зацікавився його працею і помагав йому грішми. Вкінці дійшло до того, що князь став одиноким власником Орфанікових винаходів.

Від того часу вони й зажили вже разом; оба ці диваки підходили один до одного. Ніколи не розлучалися, навіть тоді, коли князь Горц ганяв по всіх містах Італії за Стіллею.

Але тоді, як князь захоплювався співом великої артистки, Орфанік викінчував свої праці й саме в останньому році перед смертю Стіллі він дійшов до небувалих вислідів у ділянці електрики.

По трагедії в Неаполі Горц від'їхав з Орфаніком до свого замку в Карпатах. Тут він уладив усе так, щоб про те, що він є в замку, ніхто не міг дізнатися.

Із замку вів підземний коридор аж до села Вулькану. В околиці про цей тунель ніхто не знав, тільки один старий слуга родини князів Горців. Той слуга, дуже певна людина, приносив до замку тим тунелем в означені дні харчі й усе потрібне до життя.

Сам замок, а головно його середуща башта, ще дуже добре збереглись і можна було там зовсім вигідно мешкати. Тому Орфанік міг у замку свобідно далі працювати над своїми винаходами.

На бажання князя він збудував машину, що кидала світло або стовпи вогню, видавала несамовиті крики або дикий рев і це могло видаватися диявольськими штуками для тих усіх, що про таку машину не знали. Також получив підземним кабелем замок із селом Верст.

Таким чином вони знали про все, що говорять і що роблять у селі.

Той телефон уладив Орфанік так, що повів дріт із замкової вежі річищем потока Няди аж до корчми Йоська й прикріпив його до того вікна, що ніколи не відчинялося і було закрите зеленню. Між тою зеленню він заховав маленький телефонічний апарат.

Орфанік улаштував цілу апаратуру, прийшовши до корчми переодягнений за туриста.

Апарат був знаменитий і передавав кожне слово, кожний рух дуже точно.

Першого року було все гаразд, і ніщо не заколочувало спокою мешканців замку. Погана слава замку держала всіх здалека від нього й нікому не приходило навіть на думку, що в замку, крім духів, може ще хтось мешкати. Князь Горц і Орфанік були з того дуже вдоволені.

Але від хвилини, як вівчар Федь купив далековид і доглянув дим над замком, усе змінилося.

Щойно тепер телефон Орфаніка став необхідним для замку. Крізь нього вчув князь пам’ятного вечора цілу розмову в корчмі "Під королем Матвієм" і довідався, що Микола вибирається з доктором до замку. Щоб його налякати, князь післав йому через телефон відому пересторогу. А коли незважаючи на це лісничий і доктор пішли до замку, то Орфанік пустив уночі свою машину в рух. Знаємо вже, як це подіяло на доктора, лише того не знаємо, що лісничий тому впав з оборонного муру, що його струтив з нього спеціальний електричний апарат. Навіть те, що докторові приросли ноги до скелі, було правдою, бо це Орфанік зробив при помочі електричного струму.

Від того часу мешканці Версту жили в такому страху, що нізащо в світі ніхто не пішов би був до замку і князь Горц відітхнув з полекшою, коли нараз біда наднесла до села графа Телєка.

І знову телефон передав князеві цілу розмову графа з війтом і іншими, а також і те, що граф хоче наслати на замок жандармів.

Князь ненавидів графа Телєка вже здавна, а тепер зненавидів його ще більше й вирішив стягнути його до замку й ув’язнити. Знаючи його

безмежну любов до Стіллі, він передав телефоном її голос й граф почув у корчмі спів Стіллі. Потім побачив її з’яву на вежі й справді пішов до замку та попав до приготованого для нього льоху. З графом Телєком князь, як здавалося, покінчив.

Але залишився ще його вірний Грицько, що привів з міста жандармів і приготовляв на завтра рано наступ на замок.

Проти того князь і Орфанік були безсильні й постановили втекти тунелем до Вулькану, підмінувавши перед тим замок.

Граф Телєк довідався з розмови князя Горца з Орфаніком, що є телефонічне получення між замком і корчмою у Версті й що вони хотять висадити замок, утікаючи перед жандармами й забираючи, очевидно, зі собою нещасну Стіллю...

Ах, чому не міг граф увійти до каплиці й кинутися на тих двох людей...

Він повбивав би їх або ув’язнив і відвернув страшну катастрофу.

Але те, що було неможливе тепер, могло статися по їхньому відході. Він піде вслід за ними аж до вежі й там з ними порахується.

Граф дивився уважно, куди вони вийдуть. Тим часом почув ще таке:

— Все вже готове?

— Так.

— Ну, то розійдімся!

— Пане, ви далі обстоюєте при тому, щоб вас самого лишити в замку?

— Так, Орфанік, ви йдіть уже в тунель!

— А ви?

— Покину замок в останній хвилині.

— Чи маю ждати на вас у Бистриці?

— Так, у Бистриці.

— Ну, то прощавайте, коли конечно хочете ще тут залишитися,..

— Так, Орфанік... хочу ще раз її тут чути... це остання ніч, яку переживу в замку в Карпатах...

За хвилину князь і Орфанік вийшли з каплиці й хоч вони не вимовили імені Стіллі, граф Телєк добре зрозумів, що це з нею князь хоче востаннє розмовитися.

XVI

Катастрофа невідхильна. Запобігти їй міг граф тільки в цей спосіб, якщо б міг поставити князя перед доконаним фактом.

Була, може, одинадцята година вночі. Граф почав наново свою працю й за півгодини отвір у стелі був уже такий великий, що він проліз ним до каплиці.

Крізь вікно впало до каплиці бліде світло місяця, що саме виплив з-поза хмар.

Граф підійшов до дверей углибині каплиці й створив їх. Перед хвилиною зник за тими дверима князь з Орфаніком. Двері виходили на темний коридор. Граф пустився йти ним, але щохвилини спотикався на якомусь камінні. Небавом опинився перед якимись дверима й вийшов на галерею.

В тій галереї було також темно й не можна було зорієнтуватися, куди вона веде. Але по тому, що він не йшов ані вгору ані вниз, граф припускав, що ця галерея веде, мабуть, крізь замкове подвір’я.

По півгодинному ході в галереї дещо прояснилося. Граф приспішив ходи й незабаром опинився біля лівого бастіону на великій площі, обведеній грубим муром. На площі стояло багато старих моздірів і саме коли граф підійшов до одного з них, він побачив, що з ліса виходять на високорівню Оргаль якісь люди. Це були жандарми, що їх привів Грицько.

Граф ледве запанував над собою, щоб голосно не крикнути. Вірний Грицько пізнав би зразу його голос, але і для князя була б це острога і виконав би свій намір скорше, як задумав.

Тому граф тихо перейшов площу й вийшов крізь відчинені двері до галереї, що лучила площу з лівим • бастіоном. З галереї вели сходи вгору до бастіону й граф пішов ними, врадуваний і щасливий, що вкінці дістанеться до вежі, хоч зразу запримітив, що це не були головні, але якісь бічні сходи.

Небавом був уже на терасі, а коли кинув оком на високорівню Оргаль, то побачив під лісом цілу сотню жандармів, але вони не мали, мабуть, наміру тепер наступати на замок.

Щоб не дати князеві змоги втекти, треба було діяти скоро. Граф пустився сходами на другий поверх вежі.

Скрізь було тихо.

В малому коридорі, де граф опинився, він при блідому сяйві місяця побачив ліворуч двері. Почав наслухувати, але й поза ними було тихо. Потиснув клямку й тихо увійшов до великої зали, що займала цілий поверх вежі.

З цікавістю почав розглядатися. Зала була велика й мала склеплену стелю на багатьох кам’яних стовпах. У стінах були ріжні заглибини, а на долівці глушив кроки грубий килим. Обстанова зали була стародавня, вибаглива: образи, дзеркала, фотелі, стільці, килими й завіси, все було мистецької роботи. Вікна були щільно прислонені, та найдивніше було те, що одна половина зали була яскраво освітлена, а друга потопала в цілковитій темряві.

Наліво від дверей було темно, а по правому боці ясно й тут видно було в глибині малу сцену, прибрану чорним сукном.

Сцена була відділена від решти зали поруччям, а за ним у віддалі яких дванадцяти кроків стояв уже в півтіні старий глибокий фотель з високою спинкою. Перед фотелем стояв малий столик, накритий килимом, а на ньому лежала чотиригранна скринька, дванадцять до чотирнадцять цалів довга й п’ять до шість цалів широка. В ній був металевий циліндр.

Як тільки граф увійшов до зали, побачив, що у фотелі сидить князь Горц.

Князь сидів непорушне й мав примружені очі. Руки спер на столику й придержував ними дивну скриньку.

Хіба це було можливе, що князь залишався ще цю ніч у замку тому, що хотів її тут переспати?

Він був у залі сам і тепер рішуче граф не дасть йому втекти.

Стілля?... Князь сказав Орфанікові, що хоче її чути... ще останній раз, поки замок вилетить у повітря... Де ж вона?

Вся обстанова вказувала на те, що вона співала тут кожного вечора...

Граф міг запитати про це князя, але він так ненавидів його, що не хотів того робити.

Князь в’язнив Стіллю... живу Стіллю... стільки літ... і вона через нього збожеволіла...

Графові вдарила кров, до голови: йому зашуміло в вухах і він підійшов тихо до фотелю й підняв над князем кинджал...

Враз на сцені з’явилася Стілля...

Графові вилетів ніж з руки...

Яскраве світло залило естраду, а на ній стояла Стілля з розпущеними косами та витягненими раменами в свому чарівному костюмі Анджеліки, що в ньому бачив її граф на терасі...

— Вона дивиться на мене своїми прегарними очима... бачить мене й не закличе... як же ж це можливе, — думав граф і враз пригадав собі: ах! вона ж збожеволіла!

Хотів бігти на сцену до неї, але Стілля почала співати...

Князь теж, не покидаючи свого фотелю, звернув обличчя до неї, наче в якійсь екстазі. Він пив прямо її голос, вдихав його, мов найкращі

пахощі, й виглядав нині так само у своєму старому замку в Карпатах, як тоді в театрі в Неаполі.

— Так, Стілля співає... співає тільки для нього... Її спів, мов той легіт у гарячу спеку, його не видно, але він є... і він належить тільки до нього...

Граф був зачарований голосом Стіллі тим більше, що не чув його вже від п’яти літ і молився до тої жінки, яку вважав за мертву, а тут бачить її живу.

А тим часом Стілля співала з таким самим чуттям і вогнем, як колись, кінцеву сцену, де Анджеліка хоче вмерти:

Закохана я, моє серце тремтить,

Хочу вмерти...

Граф повторяв слово за словом... і просив Бога, щоб той спів не урвався так, як тоді в Неаполі...

Стримував віддих... а Стілля співала далі, тільки її спів ставав щораз тихіший і здавалося, що в ньому тремтять нотки болю:

Хочу вмерти...

Враз спів урвався, у тім самім місці на тій самій ноті, як тоді в театрі... граф почув крик Стіллі... але побачив, що вона не паде... але стоїть далі непорушне на сцені... та дивиться на нього...

Кинувся на сцену й став віч-на-віч з князем.

Князь крикнув:

— Франц Телєк... як то, ви втекли з льоху?...

Але граф нічого не відповів і біг до сцени, кличучи:

— Стілле!... дорога моя Стілле!... що я віднайшов тебе тут... живу...

— Живу... живу Стіллю... — закричав князь Горц і зареготався, мов божевільний.

— Чи знову хочете, графе, її відібрати мені?...

Граф був уже на естраді й простяг руки до Стіллі, що далі стояла непорушно.

В тій хвилині князь підбіг до нього й, вирвавши йому ніж, кинувся на Стіллю...

Граф хотів заслонити собою нещасну божевільну... але було вже запізно... ніж застряг у її серці...

Почувся крик, якийсь бренькіт і Стілля зникла в глибині зали...

Граф став, мов, укопаний в землю... Не розумів уже нічого...

А князь кричав:

— Хочете знову забрати мені Стіллю... але її голос... Її голос тільки мій... він залишиться зі мною... І ніколи ніхто не вчує його більше...

Граф хотів кинутися на князя, але сили його покинули й він упав непритомний на краю сцени.

Князь навіть не глянув уже на нього. Пішов до столика, взяв з нього скриньку й вийшов із зали. За хвилину був уже на терасі.

Грицько, що виліз на оборонний мур, побачив його там і стрілив. Куля вцілила в скриньку, що її граф ніс під пахою, і розбила на кусні.

Князь почав страшно кричати та ламати руки, бігаючи по терасі:

— Її голос... Її голос... ах, які ж це злі люди... розбили його... розбили душу Стіллі!..

Врешті десь зник.

Саме тоді хотів Грицько дістатися на замкове подвір’я з Миколою і кількома жандармами.

Але майже в тій самій хвилині почувся страшний гук, такий, що аж ціле пасмо гір Плази здригнулося. Стовпи вогню підіймалися аж до хмар, скелі летіли аж на дорогу, що вела до Вулькану.

Бастіони, вежа, оборонний мур і каплиця, усе вилетіло в повітря і зі старого замку в Карпатах залiь-шилась лише купа каміння і звалища на високорівні Оргаль.

XVII

З розмови князя з Орфаніком знаємо, що вибух мав наступити по відході князя із замку. Але в хвилині, коли до вибуху прийшло, було вже неможливе, щоб князь міг утекти тунелем. Ми бачили його відчай, коли куля Грицька розбила йому скриньку й тому не можна знати, чи він не хотів впасти добровільно першою жертвою страшної катастрофи, яку сам спричинив, та чи не шукав смерті під звалищами свого старого замку.

Так чи сяк, добре сталося, що жандарми були ще подальше від замку, бо невідомо, чи лишився би був котрий з них живий. Грицько й Микола, що були на оборонному валі, спаслися тільки чудом.

По вибуху рів біля оборонного валу був такий завалений камінням та відламками скель, що Грицько, лісничий і жандарми з великим трудом могли його пройти. За оборонним валом найшли вони під звалищами мертвого князя Горца.

Війт та інші старі люди з Версту зразу його пізнали.

Грицько й лісничий почали шукати графа, що, певно, був ув’язнений десь у замку й, може, також згинув під звалищами.

Грицько був у розпуці й плакав ревними сльозами, а Микола потішав його, як міг.

Вкінці по півгодинних розшуках вони найшли графа на першім версті вежі поміж повваленими мурами.

— Мій пане... дорогий мій пане...

— Пане графе... — закликали Грицько й лісничий рівночасно, думаючи, що граф не живе.

Коли ж підійшли до нього, побачили, що граф має отворені очі й дивиться на них, але не пізнає їх.

Коли його підняли, він повторяв лише:

— Закохана... хочу вмерти!

Граф збожеволів.

XVIII

Ніхто не був би довідався про те, що діялося останньої ночі в старому замку, якби не припадкове відкриття.

Орфанік чекав чотири дні в Бистриці на князя, але князь не приходив, а Орфанік переконався, що він впав, певно, жертвою вибуху. Тоді наш учений, цікавий, що сталося, пішов до села Версту, а відтак до звалищ замку.

Тут зловили його жандарми на приказ Грицька й повели до міста перед суд. Сумний кінець князя Горца не зробив, як здавалося, ніякого враження на тім ученім самолюбі, що крім своєї науки нічим не зворушувався.

Насамперед на питання Грицька він зізнав, що Стілля померла вже давно — й її похоронили на цвинтарі Кампо Санто Нуово в Неаполі.

Ця відповідь нічого не вияснювала, бо коли Стілля померла, то як міг граф Телєк чути її голос у корчмі Йоська й в підземеллі?... Як міг бачити її живу на терасі... ну й вкінці на сцені в вежі?...

Для вияснення того всього подаємо таке.

В нашому оповіданні ви читали вже про те, яке страшне враження зробила на князя Горца вістка, що Стілля хоче покинути театр, виходячи заміж за графа Телєка. Її чудовий голос був усім для нього і він мав би не чути його вже ніколи!... Тому Орфанік запропонував йому, що схопить на фонограф усі найгарніші пісні з репертуару Стіллі...

Князь радо згодився на це й вони примістили фонограф у ложі. Орфанік уладив усе так добре, що фонограф віддавав спів Стіллі гарно й природно і то з таким чуттям, наче б це була жива Стілля. Він схопив на фонограф усі співи і пісні, що їх Стілля співала на всіх концертах і

виставах останнього місяця в Неаполі. Між іншим чарівну мелодію мистця Стефано й кінцеву арію опери Орлянда, аж до того місця, де спів Стіллі урвався, а вона впала мертва на сцені.

З тим фонографом поїхав князь до свого замку в Карпатах і тут кожного вечора слухав у великій залі на вежі співу артистки. Він не лише чув її, але й бачив, а як це могло бути, зараз пояснимо.

Ми пам’ятаємо, що князь мав дуже добрий портрет співачки в ролі Анджеліки Орляндо. Цей портрет уставляв Орфанік перед дзеркалом так, що через відповідне освітлення відбивалася Стілля на сцені, мов жива.

Тої штучки вжив він і того вечора, коли графові здавалося, що Стілля стоїть на терасі, а так само й уночі у великій залі на вежі, де граф захоплювався її співом.

Усе це оповів Орфанік у суді вриваними реченнями й таким байдужим тоном, мовби ті всі його винаходи були ще нічим супроти того, що він хоче зробити в майбутньому.

Оповівши це все, він вияснив слухачам також і те, чому князь шукав смерті під звалищами свого замку. Потім, як куля Грицька розбила скриньку, що її князь нісТіід пахою, життя для князя не мало вже ніякої вартості, бо в тій скринці був фонограф, а в ньому записаний останній спів Стіллі. Князь хотів його чути ще раз у вежі й тому так пізно опустив замок.

Князя Рудольфа похоронили на цвинтарі у Версті з усіма почестями, які належалися нащадкові старого, славного роду. Щодо графа Телєка, то Грицько відвіз його до замку в Крайовій і там щиро ним заопікувався. Орфанік відступив йому дуже радо фонограф, де були схоплені інші співи Стіллі. Молодий граф слухав їх у своїому замку й видно було, що його душа старається воскреснути в споминах незабутньої минувшини.

За якийсь час граф справді видужав і оповів про це все, що пережив останньої ночі в замку в Карпатах.

Додаймо ще, що весілля гарної Марійки з лісничим відбулося так, як було сказане, тиждень по катастрофі. По вінчанню в церкві в Вулькані молодята вернулися до Версту й щасливо замешкали в хаті війта Кольца.

Не вірячи в пояснення Орфаніка, гарна Марійка довго ще не могла повірити в те, щоб у старому замку не було духів, а Микола мусів довго переконувати її. Так само Йосько ще не раз мусів вияснювати людям, щоб не боялися його корчми й заходили туди. Та проминуло багато літ, поки мешканці Версту визбулися своїх пересудів.

Доктор Патак почав знову повторювати кожному стрічному:

— А що?... Я не казав, що в замку нема ніяких духів?... Я завсіди так казав...

Але ніхто не хотів його слухати, бо чванькуватість доктора переходила вже всякі межі.

Хто там міг знати, що було правдою? Учитель оповідав далі у своїй школі заліські легенди. І ще довгі літа буде молоде покоління Версту вірити, що духи навідують звалища старого замку в Карпатах...